

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน :
ค่านิยมกับความสมจริง
กรณีศึกษาเสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” สำนักวรรณรัชกาลที่ 2
Positive and Negative Images of KhunPhaen : Value
and Reality in a Case Study of KhunChang KhunPhaen
(Thai Verse in King Rama II Version)

วรรณธิรา วิระวรรณ* | Wanthira Wirawan

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : ค่านิยมกับความสมจริง กรณีศึกษาเสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” สำนักวรรณรัชกาลที่ 2 ตอนหลายแก้ว เป็นคู่กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี ผลการศึกษาพบภาพเชิงบวกของขุนแผน 2 ภาพ ได้แก่ นักรบและนักรัก และภาพเชิงลบของขุนแผน 4 ภาพ คือ ภาพของชายผู้ผิดศีล ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ และภาพของชายผู้มิวิสัยพาล ทั้งนี้ เมื่อนำภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบมาวิเคราะห์ค่านิยมและความสมจริงแล้ว พบว่า ภาพเชิงบวกของขุนแผนคือ ภาพนักรบและนักรัก สร้างขึ้นเพื่อนำเสนอค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชายไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ 3 ลักษณะ คือ ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้น ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่ และค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ส่วนภาพเชิงลบของขุนแผน กวีสร้างขึ้นเพื่อให้

*อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ตัวละครมีบุคลิกที่หลากหลาย นั่นคือ ภาพของชายผู้ผิดศีล และภาพของชายผู้ไร้
ความรับผิดชอบ สะท้อนภาพมนุษย์ที่ถูกกิเลสแห่งความรัก และความต้องการทางเพศเข้า
ครอบงำ จนชักนำไปสู่ประพฤติผิดศีลธรรม ส่วนภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย
และภาพของชายผู้มีวิสัยพาล สะท้อนภาพมนุษย์ที่โกรธแค้น จนคิดที่จะทำลายผู้อื่น
ทั้งวาจาและการกระทำ ภาพเชิงลบจึงช่วยสร้างความสมจริงให้ขุนแผนเหมือนมนุษย์ผู้หนึ่ง
ก่อให้เกิดความสมจริงในวรรณคดี

คำสำคัญ : ภาพเชิงบวก ภาพเชิงลบ ขุนช้างขุนแผน ค่านิยม ความสมจริง

Abstract

This article aims to study positive and negative images of KhunPhaen: value and reality in a case study of KhunChang KhunPhaen (Thai verse in King Rama II version) in three chapters, namely, PlaiKaew commits adultery with Nang Pim, KhunPhaen ascends Khun Chang's home and sleeps with KaewKiriya, and KhunPhaen runs away with Wanthong. The result shows two positive images of KhunPhaen, namely, warrior and lover, and four negative images of KhunPhaen, namely, a man who is against morality, a man who is retributive and fierce, a man who is irresponsible, and a man who is wicked. An analysis of KhunPhaen's positive and negative images about value and reality shows KhunPhaen's positive images, which are the warrior and the lover, are created to present the value about Thai men in Early Ratanakosin Era in three ways, namely, the value of accepting Thai's power distance of social class, the value of accepting Thai's power distance of patriarchy, and the value of being grateful to benefactors. As for KhunPhaen's negative images, the poet creates them to make the character consists of various personalities. That is, the image of immoral man and irresponsible man reflects the image of human who

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” สำนักวรรณคดี 2

behaves immorally because of getting obsessed with love and sexual desires. The image of revengeful and cruel man and the image of bad man reflect the image of human who is angry and wants to destroy others by verbal and action. Therefore, the negative image helps to make KhunPhaen look more realistic like real human, which brings about the reality into the literature.

Keywords: Positive images, Negative images, KhunChang KhunPhaen, Value, Reality

ความนำ

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเอกสำคัญเรื่องหนึ่งของไทย ซึ่งได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดแห่งวรรณคดีประเภทกลอนสุภาพ (ปรุงศรี วัลลิโภดม, 2524 : 653) ด้วยคำประพันธ์ที่มีความไพเราะ คมคาย และเนื้อหาชวนติดตามอย่างยิ่ง อีกทั้งวิถีชีวิตของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนยังเป็นเสมือนภาพสะท้อนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ (ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ, 2548 : 1) ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้อย่างดี ดังความเห็นของชุมสาย สุวรรณชมภู (2549 : 185) ที่ให้ไว้ในบทความเรื่อง “คำสอนในขุนช้างขุนแผน : บิดามารดาสอนบุตรสาว” ว่า บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่บันทึกภาพสังคมชาวบ้านจนถึงระดับขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะเนื้อเรื่องของบทเสภาเรื่องนี้แสดงถึงชีวิตของบุคคล ลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมของตัวละคร ซึ่งเป็นสามัญชนและขุนนางข้าราชการไว้อย่างละเอียดและสมจริง

ชีวิตของตัวละครในเรื่องเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ “เสมือนภาพสะท้อนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ” (ณรงค์ศักดิ์ สอนใจ, 2548 : 1) ได้อย่างน่าสนใจนั้นคงหนีไม่พ้นตัวละครเอกอย่าง “ขุนแผน” ที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกลักษณ์อันเน้นย้ำให้เห็นถึงค่านิยมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชายในด้านความเป็น “นักรบ” และ “นักรัก” นั้นได้รับการถ่ายทอดอย่างโดดเด่นมากในสำนักวรรณคดี 2 ทั้ง 3 ตอน ได้แก่ พลายแก้วเป็นซู้กับนางพิม, ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา

และขุนแผนพานางวันทองหนี อย่างไรก็ตาม ความน่าสนใจของตัวละครขุนแผนในสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ส่วนนวนิชาลที่ 2 นี้ก็ไม่ได้มีแค่รายละเอียดทางพฤติกรรมที่สะท้อนค่านิยม “นักรบนักรัก” อันเป็นภาพเชิงบวกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ภาพของขุนแผนในสำนวนนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์ปุถุชนคนหนึ่งที่มีพฤติกรรมและความคิดในทางร้ายอีกด้วย โดยนำเสนอให้เห็นว่าขุนแผน “เป็นตัวละครที่ติดข้องอยู่ในความรักโลก โกรธ หลง อันเป็นกิเลสของมนุษย์” (สุนันท์ จันทวีเมลือง และมิ่งขวัญ ทองพรมราช, 2543 : 7) ลักษณะเช่นนี้เป็นเสน่ห์ที่ทำให้ตัวละครตัวนี้มีคามสมจริงอย่างมาก ดังนั้นภาพของขุนแผนที่นำเสนอไว้ในสำนวนรัชกาลที่ 2 นี้ จึงมีทั้งภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบ ซึ่งน่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่งว่า ทั้งสองภาพนี้สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด หรือรัชกาลที่ 2 ทรงได้รับอิทธิพลใดบ้างในการสร้างตัวละครตัวนี้ให้เป็นไปในลักษณะดังกล่าว

บทความนี้มุ่งศึกษาภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : ค่านิยมกับความสมจริง กรณีศึกษาสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนวนิชาลที่ 2 โดยจะศึกษาจากภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผนจำนวน 3 ตอน ได้แก่ พลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี เนื่องจากมีความโดดเด่นทางด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการนำเสนอบุคลิกลักษณะของชายไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างชัดเจน จากนั้นจะวิเคราะห์เชื่อมโยงต่อไปถึงประเด็นค่านิยมและความสมจริงที่วรรณคดีเรื่องนี้นำเสนอผ่านภาพตัวละครขุนแผนทั้งเชิงบวกและเชิงลบ

ภาพเชิงบวกของขุนแผน

ภาพเชิงบวก หมายถึง ลักษณะที่แสดงออกมาในทางสนับสนุน ทางดี หรือเชิงสร้างสรรค์ ทั้งความคิด คำพูด และการกระทำ ในแง่นี้จะมุ่งพิจารณาลักษณะดังกล่าวที่แสดงผ่านตัวละครขุนแผน ซึ่งพบว่ามีอยู่ 2 ภาพใหญ่ ๆ คือ ภาพนักรบ และภาพนักรัก ดังรายละเอียดการวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. ภาพของนักรบ

นักรบเป็นภาพเชิงบวกของขุนแผนที่รัชกาลที่ 2 ได้ทรงถ่ายทอดไว้ในบทพระราชนิพนธ์อยู่ 2 ตอนด้วยกัน คือ ขุนแผนพานางวันทองหนี และขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ซึ่งมีภาพนักรบปรากฏอยู่ 5 ประการ คือ นักรบผู้มีเหตุผล นักรบ

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนวนิชาลที่ 2

ผู้มีความเด็ดขาดและกล้าหาญ นักรบผู้ไม่เมตตาต่อขุนศึกคูโจ นักรบผู้มีความเชี่ยวชาญ
ด้านศัตราวุธและการสู้รบ และนักรบผู้มีความความเชี่ยวชาญในอภรรยเวทเพื่อพิชิตศัตรู
ดังนี้

1.1 นักรบผู้มิเหตุผล

ภาพนักรบผู้มิเหตุผลของขุนแผนปรากฏชัดในตอนที่น่างทองประศรีคัดค้าน
ไม่ให้ขุนแผนไปตามนางวันทองกลับมา เพราะเห็นว่านางวันทองรูปร่างงามแต่ใจต่ำ ไม่ควร
ตามตัวกลับมาเป็นภรรยาอีก แต่ขุนแผนได้ให้เหตุผลแก่นางทองประศรีในการตัดสินใจ
ลักลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนีครั้งนี้ย่อมมิเหตุผลไตร่ตรอง และให้
ความเป็นธรรมแก่นางวันทอง โดยไม่มีอารมณ์หรือทิฐิเหมือนครั้งที่ผ่านมามากว่า แม้นางวันทอง
จะเป็นผู้หญิงไม่จริงดังคำที่มารดาเอ่ยว่า แต่เมื่อตนมาใคร่ครวญดูแล้วตั้งแต่วันที่
เกิดเรื่องหึงหวงกันกับนางลาวทอง นางวันทองเล่าความจริงทุกอย่าง ตนเองเสียอีก
ที่ถือโทษโกรธนาง หุนหันทิ้งมา นางสายทองเล่าให้ฟังว่านางผูกคอตายเพราะยึดมั่น
ในความรักที่มีต่อตนจริง ๆ ตอนนั้นมีนางลาวทองอยู่จึงลืมนางวันทองไป แต่ตอนนี้
ถูกขุนช้างก่อกวนแกล้ง ได้นางวันทองไปไม่เสียใจ ยังมาพรากนางลาวทองไปจากตนอีก
ก็ “ขอลองฤทธิ์ให้ลือฝีมือกัน” อย่างไม่เกรงกลัว แม้ว่าไพร่พลของขุนช้างจะไล่
“ตามสักสามพัน” ตนก็จะขอสู้รบให้ม้วยมรณาเป็นเจ้าอุล

จะเห็นว่าขุนแผนไม่ได้คิดพานางวันทองหนีจากขุนช้างอย่างไรเหตุผล
แต่ชี้ให้เห็นว่านางวันทอง คือ ผู้บริสุทธิ์ ไม่ใช่หญิงชั่วอย่างที่แม่ตนกล่าวหา และ
การประกาศตัวเป็นศัตรูกับขุนช้าง (โดยการพานางวันทองหนี) ในครั้งนี้ก็เกิดขึ้น
เพราะพฤติกรรมไม่ดีของขุนช้างที่กระทำแก่ตนก่อน จึงเป็นศักดิ์ศรีของลูกผู้ชายชาติ
นักรบที่จะต้องทวงคืน

1.2 นักรบผู้มีความเด็ดขาดและกล้าหาญ

ภาพนักรบผู้มีความเด็ดขาดและกล้าหาญของขุนแผนสะท้อนผ่านเหตุการณ์
ตอนที่ขุนแผนตัดสินใจลักลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนี โดยกล่าวพาดพิงถึง
พฤติกรรมของขุนช้างที่ใช้อบายจนได้นางวันทองไปครอง และเพ็ดทูลสมเด็จพระพันวษา
ให้ตนต้องพลัดพรากจากนางลาวทอง ซึ่งขุนแผนแสดงให้เห็นถึงการตัดสินใจอย่างเด็ดขาด

และกล่าวหาญ แม้จะตระหนักดีว่า การกระทำครั้งนี้ของตนจะนำมาซึ่งความ “ระยำด้วยอาญา” จากสมเด็จพระพันวษา เพราะขุนช้างจะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลอย่างแน่นอน แต่ก็ไม่หวั่นเกรง ความที่ว่า “ไปเบื้องหน้าเป็นไฉนให้รู้ที่” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2544 : 305) และ “ขอลองฤทธิ์ให้ลือผีมือกัน” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2544 : 306) เป็นความที่สรุปให้เห็นถึงภาพของนักรบที่กล้าเผชิญกับผลแห่งการกระทำของตนอย่างเด็ดเดี่ยว แม้ว่าการครั้งนี้จะไม่ได้เป็นการสู้รบในศึกสงครามจริง ๆ แต่ความเปรียบของขุนแผนที่บอกว่า ไพร่พลของขุนช้างจะ “ยกทัพตามสักสามพัน” ก็แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของขุนแผนในฐานะนักรบที่พร้อมจะต่อสู้กับศัตรูจำนวนมากเพียงลำพังอย่างกล้าหาญ ลักษณะเช่นนี้ของขุนแผนได้รับการเน้นย้ำอีกครั้งในตอนที่ขุนแผนบอกนางวันทองขณะที่หลบหนีด้วยกันในป่าว่า

อันซึ่งจะถอยอย่าพึ่งนึก	อ้ายหัวถึกตามมาที่จะสู้
ทั้งล่าน้อยล่านใหญ่จะไล่พुरु	กรูมาที่จะฆ่าให้ม้วยมิต
มือซ้ายจะกอดวันทองมัน	มือขวาที่จะฟันให้เป็นปลิด
ให้มันกล้ามาสู้ลองดูฤทธิ์	...

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 335)

จากคำพูดของขุนแผนจะเห็นว่าพรรคพวกของขุนช้างนั้นมีจำนวนมาก แต่ขุนแผนก็พร้อมจะยืนหยัดต่อสู้อย่างไม่กลัวเกรง “มือซ้ายจะกอดวันทองมัน มือขวาที่จะฟันให้เป็นปลิด” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 335) ให้ภาพนักรบผู้กล้าหาญ ตัดสินใจเด็ดขาดเพื่อปกป้องนางที่รักอย่างเด่นชัด

ตัวอย่างข้างต้น แสดงภาพนักรบผู้มีความเด็ดขาด และกล้าหาญของขุนแผนในแง่ของการตัดสินใจที่จะต่อสู้กับศัตรูอย่างขุนช้างซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจ มีบริวารมากอย่างไม่เกรงกลัว พร้อมจะปกป้องและเสียสละตนได้เพื่อนางที่รัก

1.3 นักรบผู้มีเมตตาต่อขุนศึกคูใจ

“ขุนศึกคูใจ” ในที่นี้หมายถึงม้าสีหมอก รัชกาลที่ 2 ทรงให้ภาพขุนแผน นักรบผู้มีเมตตาต่อขุนศึกคูใจผ่านเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนรำพึงถึงความทุกข์ยากที่ม้าสีหมอก

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

ร่วมผลงอกกับตนดังนี้

จับสายถือมือชักสีหมอกมา อนิจจาพี่สีหมอกต้องว่าอย่า
คุณพี่มีกับน้องนี้เหลือแสน ได้คุ้มแค้นเคืองมาเวลาค่า
ต้องบุกป่ามาเถื่อนเพื่อนกรากกรำ น้องจะอุปถัมภ์ให้พอแรง
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 334)

สิ่งที่ม้าสีหมอกร่วมเผชิญ เช่น “ได้คุ้มแค้นเคืองมาเวลาค่า” และ “ต้องบุกป่ามาเถื่อนเพื่อนทรากตรา” ขุนแผนตั้งใจจะตอบแทนม้าสีหมอกให้มีความสุขในภายหน้าด้วยการ “อุปถัมภ์ให้พอแรง” ความข้างต้น แสดงให้เห็นว่าขุนแผนเป็นนักรบผู้มีความเมตตาต่อสหายผู้ร่วมศึก แม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉาน ขุนแผนก็ยังใส่ใจ ไม่ทอดทิ้ง อยากรักก็ตาม หากจะมองในแง่วีรกรรมของม้าสีหมอกจะเห็นว่ายังไม่เทียบเท่าขุนศึก เพราะขุนแผนอาศัยม้าสีหมอกเป็นพาหนะกระทำการเพียง 2 สิ่ง นั่นคือ ลอบขึ้นเรือนขุนช้างและพานางวันทองหนีเข้าป่า แต่เมื่อพิจารณาในแง่ของการส่งเสริมให้บารมี “นักรบ” ของขุนแผนเกรียงไกรขึ้น ดังที่ปรากฏในความคิดของขุนแผนตอนที่ออกตามหาของวิเศษ 3 อย่างว่า

ตีดาบซื้อม้าหากุมาร ให้เชี่ยวชาญวิชาได้ฝาศึก
ถ้าสามสิ่งนี้ได้สมอารมณ์นึก จะอีกกระตึกมาอย่างไรก็ไม่กลัว
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 278)

ความคิดของขุนแผนที่จะหาของวิเศษ 3 อย่างเพื่อ “ให้เชี่ยวชาญวิชาได้ฝาศึก” นั้น สะท้อนให้เห็นว่า ดาบ ม้า และกุมารทอง คืออาวุธสำคัญที่จะทำให้ขุนแผนเป็น “ยอดนักรบ” ดังนั้น ม้าสีหมอกจึงมีความสำคัญกับขุนแผนในแง่ของการเป็น “ยอดอาชาไนย” เพื่อเสริมให้ภาพ “นักรบ” ของขุนแผนน่าเกรงขามขึ้น

1.4 นักรบผู้มีความเชี่ยวชาญด้านศัตราวุธและการสู้รบ

ภาพของนักรบผู้มีความเชี่ยวชาญด้านศัตราวุธและการสู้รบของขุนแผน ปรากฏในบทแรกของตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ความว่า

ครานันขุนแผนแสนสนิท
 เข้าศึกษีกักลว้ขนหัวพอง

เรื่องฤทธิฤาดีไม่มีสอง
 คล่องแคล่วแกล้วกล้าวิชาดี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 304)

ความข้างต้น เป็นการกล่าวย้อนไปถึงเหตุการณ์ที่พลายแก้วเป็นแม่ทัพออกศึกกับเชียงใหม่ครั้งแรก กรณีแย่งเมืองเชียงทองเป็นเมืองขึ้น เหตุการณ์ครั้งนี้นอกจากจะทำให้สมเด็จพระพันวษาพอพระราชหฤทัยจนพระราชทานตำแหน่งเป็น “ขุนแผน” แล้ว ยังเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ช่วยเสริมให้ลักษณะความเป็นนักรบของขุนแผนเด่นชัดขึ้น ในแง่ของการใช้ความสามารถด้านศัตราวุธและทักษะการรบ ศึกครั้งนั้นทัพเชียงใหม่แบ่งออกเป็น 2 ทัพ คือ พระยาแมนและแสนก่าองรบกับเมืองเชียงทอง ส่วนพระยาฟ้าลั่นและสันบาดาลรบกับทัพไทย พระยาฟ้าลั่นเห็นพลายแก้วขี่ม้าท่าทางองอาจดุจตั้งราชสีห์ก็ร้องทวาดถามชื่อเสียเรียงนาม แล้วพูดจาข่มขู่ พลายแก้วก็ได้กลับและสู้รบกันจนไพร่พลทั้งสองฝ่ายบาดเจ็บล้มตายเป็นอันมาก พลายแก้วเห็นดังนั้นจึงใช้ดาบผลาญ ณรงค์ที่สมเด็จพระพันวษาประทานให้สู้รบกับสันบาดาลซึ่งใช้ทวนเป็นอาวุธ พลายแก้วฟันสันบาดาลขาดสะพวยแล่ง ส่วนพระยาฟ้าลั่นชักม้าเข้ารบกับพระยากำแพงเพชร พันพระยากำแพงเพชรตกม้า พลายแก้วจึงถลันเข้าขวาง ฟันถูกพระยาฟ้าลั่นศีรษะขาดตาย

การสู้รบในศึกเชียงใหม่ครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า พลายแก้วเป็นขุนศึกที่มีทักษะการรบเป็นเยี่ยม โดยเฉพาะการใช้ดาบพาดฟันศัตรูได้อย่างเด็ดขาด สะท้อนความสามารถด้านการศึก และความกล้าหาญ พร้อมจะหยดยืนต่อสู้กับข้าศึกอย่างไม่ย่อท้อได้อย่างชัดเจน เหล่านี้ ล้วนทำให้การแต่งตั้งพลายแก้วเป็น “ขุนแผน” มีความสมเกียรติสมศักดิ์ศรีอย่างที่สุด จนรัชกาลที่ 2 ได้ทรงทำความไปถึงอย่างให้ความสำคัญ ซึ่งนอกจากจะช่วยเน้นย้ำให้ความองอาจกล้าหาญสมชายชาตินักรบของขุนแผนเด่นชัดขึ้นแล้ว ยังเสมือนเป็นการเกริ่นการณให้รู้ล่วงหน้าว่า แม้ว่าในส่วนที่พระองค์ทรงพระราชปณิธานนี้จะไม่ได้เป็นการ “ออกทัพจับศึก” เหมือนในช่วงต้นเรื่อง แต่ความดีเด่นทางด้าน “นักรบ” ของขุนแผนก็ไม่ได้อ่อนด้อยลง แต่นำมาปรับใช้ในสถานการณ์ที่หลากหลายขึ้น นั่นคือเพื่อความสมหวังในความรัก ดังปรากฏความในตอนที่ขุนแผนบอกนางทองประศรี เรื่องตัดลิ้นใจช่วงชิงนางวันทองมาจากขุนช้างว่า “ถึงจะยกทัพตามสักสามพัน ลูกจะฟัน

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

ให้เป็นภักดิ์มู่อลิ่ง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 306) และตอนที่บอกกับนางวันทองว่า หากขุนช้างยกพลมาชิงตัวนางกลับไปตนจะสู้รบจนไม่เกรงกลัว

ถึงจะเป็นความกันก็ไม่กลัว	เมื่อตัวมันตายแล้วทำไม่ได้
ฟันเล่นเป็นไรก็เป็นไป	ปู้ย่ายอยู่ที่ไหนไปขุดมา
...	
ทั้งล้านน้อยล้านใหญ่จะไล่พรุ	กรูมาที่จะฆ่าให้ม้วยมิต
มือซ้ายจะกอดวันทองมัน	มือขวาที่จะฟันให้เป็นปลิด
ให้มันกล้ามาสู้อองดูฤทธิ์	...

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 335)

ความทั้งสองตอนนี้ปรากฏคำกริยาเหมือนกันว่า “ฟัน” เพื่อแสดงอาการสู้รบโดยใช้ดาบเช่นเดียวกับเมื่อครั้งออกศึกเชียงใหม่ แสดงให้เห็นว่าขุนแผนเป็นขุนพลที่เชี่ยวชาญในการสู้รบเป็นอย่างมาก ความที่ว่า “จะฟันให้เป็นภักดิ์มู่อลิ่ง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 306) และ “จะฟันให้เป็นปลิด” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 335) แสดงความทะนงในความเก่งกล้าสามารถทางการรบของตนว่าสามารถมีชัยต่อศัตรูได้ ทั้งยังขบขันให้เห็นความองอาจห้าวหาญในการสู้รบกับศัตรูโดยใช้ดาบเป็นอาวุธได้อย่างดี

ดังนั้น ภาพของขุนแผนในด้านการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านศัตรารู้อและการสู้รบที่รัชกาลที่ 2 ได้ทรงนำเสนอไว้ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นำแ้วกิริยา และตอนขุนแผนพานางวันทองหนีจึงเสมือนเป็นการเน้นย้ำให้ภาพ “นักรบ” ของขุนแผนปรากฏชัดขึ้น เพื่อแสดงลักษณะร่วมด้านนี้ของขุนแผนต่อจากตอนต้นเรื่องนั่นเอง

1.5 นักรบผู้มีความความเชี่ยวชาญในอรรถรพเพื่อพิชิตศัตรู

ภาพนักรบผู้มีความความเชี่ยวชาญในอรรถรพเพื่อพิชิตศัตรูปรากฏชัดในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นำแ้วกิริยา โดยขุนแผนได้ใช้ความสามารถด้านเวทมนตร์ปราบผีพรายทำตน ผู้คอยดูแลรักษาบ้านของขุนช้าง และร้ายเวทสะกดคนในบ้านให้หลับสนิท นางพรายทั้งห้าที่ขุนช้างเลี้ยงไว้แอบดูขุนแผนเห็นเป็นหนุ่มรูปงาม

จึงแปลงเป็นสาวน้อยมาพูดจาเชิญชวน ขุนแผนรู้ว่าเป็นนางพรายแปลงจึงขอให้ช่วยเหลือ แต่นางพรายปฏิเสธ ขุนแผนจึงใช้ข้าวสารเสกชดจนหนีกระเจิงไป

จากนั้นขุนแผนก็ลงยันต์ปิดหน้าม้าสีหมอกให้บังเงาเสาวไว้ สั่งผีพรายให้สะกดคนในบ้านให้หลับสนิท แล้วร้ายมนต์โปรยข้าวสารข้ามหลังคาเรือนไล่ผีบ้านผีเรือนออกไป จากนั้นขุนแผนก็ลักลอบขึ้นไปบนบ้านขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา และพานางวันทองหนีได้สมตั้งใจ

ความขำขัน แม้จะไม่ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้คาถาเวทมนตร์เอาชนะข้าศึกอย่างในสงคราม แต่การใช้ความสามารถด้านนี้เพื่อเอาชนะนางพรายของขุนช้างก็สะท้อนถึงความเชี่ยวชาญด้านอภรรพเวทของขุนแผนจนชนะศัตรูได้ อนึ่ง หากจะพิจารณาย้อนไปถึงศึกเชียงใหม่ครั้งแรกนั้น จะพบว่าขุนแผนไม่ได้อาศัยความสามารถด้านเวทมนตร์เอาชนะข้าศึกแต่อย่างใด เพราะขุนแผนใช้ความเชี่ยวชาญด้านศัตรารูธและการสู้รบพิชิตแม่ทัพของเชียงใหม่ หรือในตอนสู้รบกับหมื่นหาญที่ตามมาแก้แค้นให้นางบัวคลี ขุนแผนก็ใช้มีดและความชำนาญการต่อสู้แบบประชิดตัวเอาชนะหมื่นหาญได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม การให้ภาพนักรบผู้เชี่ยวชาญด้านอภรรพเวทเพื่อพิชิตศัตรูของรัชกาลที่ 2 ก็เป็นเสมือนการเกริ่นการณให้เห็นถึงความสามารถด้านนี้ของขุนแผนเพื่อจะไปปรากฏอย่างเด่นชัดในตอนต่อไป อาทิ การผูกหุ่นพยนต์สู้รบกับไพร่พลชาวละว้าของขุนช้าง และการทำศึกกับเชียงใหม่ครั้งที่สอง เป็นต้น

การศึกษาภาพเชิงบวกของขุนแผนด้านการเป็นนักรบ ปรากฏอยู่ 5 ประการ ได้แก่ นักรบผู้มีเหตุผล นักรบผู้มีความเด็ดขาดและกล้าหาญ นักรบผู้ไม่เมตตาต่อขุนศึกคูใจ นักรบผู้มีความเชี่ยวชาญด้านศัตรารูธและการสู้รบ และนักรบผู้มีความความเชี่ยวชาญในอภรรพเวทเพื่อพิชิตศัตรู ซึ่งรัชกาลที่ 2 ได้ทรงนำเสนอไว้ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนีอย่างเด่นชัดดังที่ได้อธิบายข้างต้น

2. ภาพของนักรัก

นักรักเป็นอีกหนึ่งภาพเชิงบวกของขุนแผนที่รัชกาลที่ 2 ได้ทรงถ่ายทอดไว้ในบทพระราชนิพนธ์ทั้ง 3 ตอนอย่างให้ความสำคัญ มีภาพนักรักปรากฏอยู่ 3 ลักษณะ คือ นักรักผู้ใช้คาถาผูกใจ นักรักผู้ใช้วาจาศิลป์ผูกรัก และนักรักผู้ใช้สัมผัสทางกายรุกประชิดดังนี้

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนรัชกาลที่ 2

2.1 นักรักผู้ใช้คาถาผูกใจ

ในตอนปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิมปรากฏภาพนักรักผู้ใช้คาถาผูกใจอยู่บ่อยครั้ง เห็นได้จากความตอนที่เณรแก้วหลงรักนางพิมตั้งแต่แรกเห็นที่งานเทศน์มหาชาติ “... จึงร้ายละลวยซ้ำ ประจําจิตประสมเนตรวิเศษศรี กำลังมนต์ดลให้พิมยินดี ไม่ขาดที่จะแลล่อไปต่อตา” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 51) หลังงานเทศน์มหาชาติแล้ว เณรแก้วก็คร่ำครวญหานางอยู่ค่อนคืน จนตัดสินใจออกบิณฑบาตไปที่บ้านนางพิม ในวันรุ่งขึ้น เมื่อไปถึงบ้าน นางพิมายังรีรอไม่กล้าลงมาใส่บาตร เณรแก้วจึงเป่ามนต์เรียกด้วยความเขินอายประสาหญิงนางพิมายก็ไม่อาจลงมาใส่บาตรเณรแก้วได้ จึงส่งขันข้าวให้นางสายทองใส่แทน ส่วนตนแอบดูอยู่ข้างฝา เณรแก้วเห็นดังนั้นจึง “...เป่ามหาละลวยลมประสมนาง บันดาลชานเสียวสวาทพิม ยืนยิ้มปิ้มจะแล่นลงไปล่าง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 56) ทำให้นางพิมมีจิตใฝ่รักในตน เป็นผลให้การเกลี้ยกล่อมของนางสายทองง่ายขึ้น จนนางพิมยอมลงไปใส่บาตรเณรแก้วในวันรุ่งขึ้น และยอมไปพบเณรแก้วที่ไร่ฝ้ายตามคํานัดแนะของสายทอง

เหตุการณ์ที่ไร่ฝ้ายไม่ปรากฏว่าพลายแก้ว (นิมนต์ซีตันสีกให้เพียงชั่วคราว) ใช้คาถาอาคมให้นางพิมห้วนไหวอีก แต่ในตอนเช้าห้องนางพิมปรากฏการใช้เวทมนตร์เพื่อให้สมรักกับนางพิมชัดเจนมาก ตั้งแต่การตฤกษ์ยาม คอยจนได้เวลาสองยาม พระจันทร์ลอยเด่น ท้องฟ้ากระจ่าง ดวงดาวเป็นประกาย ดุหลาวเหล็ก ฝีหลวงและสุรย์จันทร์

เมื่อฤกษ์ดีพร้อมทุกประการแล้ว พลายแก้วซึ่งยังครองเพศคฤหัสถ์ด้วย “ไปวัดคําแล้วหาบวชไม่” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 79) เพราะนัดกับนางพิมที่ไร่ฝ้ายว่าตกคําตนจะไปหาที่บ้าน ก็ออกจากวัดตรงไปบ้านนางพิม พอไปถึงก็ “เสกข้าวสารหวานไปให้หลับสนิท สะเดาะกลอนถอนลั่นทุกชั้นซิด” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 79) แล้วเป่ามนต์ให้นางพิมฟื้นคืนสติ จากนั้นก็โอบโอมให้นางพิมใจอ่อนยอมเป็นของตน ท้ายสุดก็ได้สมรักกับนางพิมตามปรารถนา

ตัวอย่างข้างต้น แสดงว่าพลายแก้วมีความเชี่ยวชาญในการใช้คาถาผูกใจให้หญิงสาวหลงรัก สมดังเป็นชายยอด “นักรัก” อย่างแท้จริง

ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยาปรากฏภาพการใช้คาถาเพื่อผูกรักในเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนบุกขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนี แต่สะเดาะ

กลอนเข้าห้องผิด เป็นห้องของนางแก้วกิริยา ลูกสาวของพระยาสุโขทัยที่มาเป็นทาส ขัดดอกขุนช้าง ขุนแผนเห็นนางรูปสวยต้องตาก็นี้กรักจึงเข้าโอบกอดและ “ร้ายลมละลายลง ให้ลานใจ” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 311) นางแก้วกิริยาพอต้องมนต์ ก็มีใจเสน่หาต่อขุนแผนเช่นกัน ขุนแผนจึงโอโลมรำพันรักได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา อีกหนึ่งคน

เมื่อได้นางแก้วกิริยาเป็นภรรยาสมใจแล้ว ขุนแผนก็ไปหานางวันทองที่ห้อง พุดจาได้ตอบตัดพ้อกันอยู่นาน นางวันทองก็ยังไม่ยอมหนีไปกับตน ขุนแผนจึง “ว่าพลาทาง ทางเป่าละลายลง ตรงหน้าวันทองให้ต้องเจ้า” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 328) นางวันทองเมื่อโดนมนต์ก็มีอาการ “เคลิ้มเขลาคลายแค้นไม่ผลักไส” (เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 328) ยอมเชื่อฟังและตามขุนแผนไปทันทีด้วยอำนาจ เวทมนตร์

จะเห็นว่าในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยานี้ การใช้คาถาเพื่อ ผู้รักยังปรากฏอยู่เช่นเดียวกับในตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม แม้จะไม่โดดเด่นนัก แต่เมื่อพิจารณาในแง่ของนางวันทองซึ่งเคยเป็นภรรยาของขุนแผนมาก่อนแล้ว จะเห็นว่า การใช้คาถาผูกใจเพื่อจะร่วมภริยาก็ยังไม่มีมีความสำคัญอีกต่อไป กวีจึงเน้นในเรื่องของการใช้วาจาศิลป์และสัมผัสสหายรุกประชิดมากกว่าดังปรากฏอย่างโดดเด่นในตอนขุนแผน พานางวันทองหนีซึ่งจะได้วิเคราะห์ต่อไป

2.2 นักรักผู้ใช้วาจาศิลป์ผู้รัก

ภาพของนักรักผู้ใช้วาจาศิลป์ผู้รักปรากฏอย่างชัดเจนมากในพระราชนิพนธ์ ทั้ง 3 ตอน เริ่มจากตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ในเหตุการณ์ที่เณรแก้วพุดจาโหม่น้าว ให้นางสายทองยอมตกปากรับคำเป็นแม่สื่อให้ตนได้สมรสกับนางพิม เณรแก้วใช้ความเปรียบกับนางสายทองอย่างน่าฟัง โดยเปรียบตนเองว่าเป็นเหมือนกระต่ายหมายจะขึ้นไป ชมดวงจันทร์จะทำได้สำเร็จนั้นต้องมีเทพอุปถัมภ์ และนางสายทองก็เปรียบเหมือน พระอินทร์ หากช่วยเป็นธุระให้ในครั้งนี้ พระจันทร์ก็จะมีกระต่ายให้เห็นถึง 2 ตัว ครั้น สายทองโวยวายไม่ยอมเป็นแม่สื่อให้ด้วยเกรงจะถูกลงโทษ เณรแก้วก็ยังคงรุกด้วยวาจา ต่อไปว่า “คงจะแทนคุณพมิไฉนนาน ให้สมานเสมอพิมผู้นี้มนวล” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 60) การมเกลี้ยกล่อมของเณรแก้วในครั้งนี้แยบคายอย่างยิ่ง เพราะสื่อ

นัยทางเพศที่เณรแก้วมีต่อนางสายทอง จนนางสายทองตกลงใจเป็นแม่สื่อให้ในที่สุด การใช้วาจาศิลป์ของเณรแก้วเพื่อดึงดูดใจให้เพศตรงข้ามตกอยู่ในวังแห่งความเสนาหาโดยง่ายนั้นปรากฏชัดในอีกตอนที่เณรแก้วลอบสีกแล้วแอบหนีสมภารมาพบนางพิมที่ไร่ฝ้าย พลายแก้วพูดจาโอ้อวมใ้ นางพิมใจอ่อนยอมรับไม่ตรีรักจากตน โดยการทำความหลังว่า เคยเป็นเพื่อนเล่นกันเมื่อยังเด็ก เพื่อชวนคุยปลอบใจนางพิมไม่ให้ประหม่า นางพิมจึงค่อยหายตื่นตื่น พูดตอบกลับไปว่า เมื่อวันเทศน์ก็สังเกตเห็นเณรแก้วแต่ก็ไม่กล้าทักทายด้วยกลัวคนจะเก็บไปนินทา แล้วถามต่อไปว่า ทำไมจึงสีก พลายแก้วเห็นเป็นโอกาสรีบตอบว่า ที่สีกมานี้เพราะจะมาหานางพิม แม้กลับไปจะโดนพระครูลงโทษก็ไม่กลัว เพราะแรงรักแต่ปางหลังเรียกร้องให้ตนต้องตื่นตื่นออกบวชเพื่อศึกษาวิชา มาจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ครั้นพอพบนางก็กลับไม่สนใจทักทาย สร้างความทุกข์ใจให้อย่างยิ่ง จนได้นางสายทองช่วยเหลือจึงมีโอกาสดำพูดคุยสนทนากัน ที่นั่นตามวันนี่ก็ต้องการที่จะบอกรักและขอครองรักกับนางด้วยใจรักดี ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง นางพิมได้ฟังดังนั้นก็แสร้งทำเป็นต่อว่า พลายแก้วรีบลอบโยนด้วยวาจาที่อ่อนโยนขอให้นางอยู่ต่อ และพร่ำย้ำว่าตนไม่ได้หลอกหลวง พร้อมทั้งกล่าวชี้แจงว่า

อันความรักหนักแน่นแสนวิตก

ระอาอกแทบเท่าภูเขาหลวง

พรหมินทร์อินทร์จันทร์สิ้นทั้งปวง

กับบนบงสิ้นฟ้าสุราลัย

เชื้อเชิญเมินหน้าไม่มาช่วย

เห็นคงม้วยไม่หมายผู้ใดได้

เว้นแต่เจ้าเวยาวอดผู้ร่วมใจ

จะผลึกพลิกแผลงให้บรรเทาหลง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 73)

ความตอนนี้ พลายแก้วโอดครวญอย่างอ่อนหวานว่า เวลานี้ตนกำลังมีปัญหาความรัก หนักใจยิ่งราวกับถูกทับด้วยภูเขาหลวง ฝ่าบนบานวิงวอนให้เทวดารักษาช่วย แต่ท่านก็ไม่เห็นใจ เห็นที่ตนจะต้องตายเพราะพิชรักสมอกเป็นแน่ คงเหลือแต่นางพิมผู้เดียวเท่านั้นที่จะช่วยให้ทุกข์ครั้งนี้บรรเทาหลงได้ จนนางพิมถึงกับออกปากว่า “พูดเพราะเสนาะในน้ำใจเหลือ” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 73) จนนางเกรงว่าเป็นแต่เพียงวาจาของชายในยามแรกรักเท่านั้น ไม่จริงยั่งยืน เพราะมนุษย์มักโลภมาก เมื่อได้ อย่างหนึ่งแล้วก็มักจะแสวงหาอย่างอื่นเรื่อยไปไม่สิ้นสุด นอกจากนี้ นางพิมายังเปรียบเทียบ

ความรักความใคร่กับผ้าถุงห่มอย่างคมคายอีกกว่า เพลารักกันใหม่ ๆ ต่างฝ่ายต่างก็หมายมุ่งจะมอบชีวิตให้แก่กันเหมือนกับได้ผ้าถุงผืนใหม่มาก็จะหวงแหนทะนุถนอม แม้มยามขัดสนก็นุ่งซ้าอยู่ผืนเดียว แต่พอได้ผืนใหม่มา ผืนที่เก่ากว่าก็ต้องนำมาซ่อมแซม พอเย็บปะชุนมีรอยตำหนิก็ใส่ວວວคนไม่ได้ ต้องนำไปใช้เป็นผ้าอาบน้ำ ถึงตอนนั้นก็มุ่งแต่จะใช้งาน คงไม่ทะนุถนอมอีกต่อไป นางจึงตัดใจบอกว่า ตนก็มีใจรักในพลายแก้วเช่นกัน ขอให้พลายแก้วมาสู่ขอตนตามประเพณีที่จะพลีกายให้นั้นตนไม่เห็นสมควร เพราะเกรงจะเป็นที่ติฉินนินทา พลายแก้วได้ทีจึงเว้าวอนนางอย่างอ่อนหวานว่า เกรงว่าหากไปขอแล้วนางศรีประจันไม่ยกให้ตนคงจะต้องพลัดพรากจากนางไป นานไปนางพิมก็จะลืม พบกันใหม่ก็คงจะสิ้นไร้เยื่อใย ดังนั้น ถ้าปลงใจว่ารักตนแล้วก็ขอให้มันคง ที่นางพิมเปรียบว่ามนุษย์มีความโลภแสวงหาของกินรสแปลก ๆ ไม่รู้เขื่อนั้น อย่างไรก็ตามต้องมีข้าวเป็นอาหารหลัก ส่วนที่เปรียบความรักกับผ้าแก่นั้น หากเป็นผ้ายกทองราคาแพงหายาก ถึงแก่ก็ต้องเอาใส่หีบไม้หอมถนอมไว้อย่างดี เวลาถึงงานใหญ่สมเกียรติจึงจะหยิบออกมานุ่ง ส่วนผ้าที่ได้มาใหม่นั้นเอาไว้ใส่นุ่งลากถูงอย่างไรก็ได้ ว่าแล้วก็ทำจูบสไบ บอกว่าจะขอชมผ้า ซึ่งเป็นการกล่าวลัดเลี้ยวเกี่ยวประโยชน์ให้แก่ตนอย่างว่องไว

จากนั้นพลายแก้วก็เฝ้าไอ้โลมนางพิม แต่นางพิมไม่ยินยอม พลายแก้วจึงนัดว่าจะไปหานางในคืนนี้ ขอให้นางเตรียมใจรอตนให้ดี

ครั้นได้เวลาฤกษ์ดี (ประมาณสองยาม) พลายแก้วที่ไม่ยอมบวชหลังจากกลับจากไร่ฝ้ายก็ไปหานางพิมถึงห้อง โดยใช้คาถาสะกดให้ทุกคนในบ้านหลับ แล้วคลายมนต์ให้นางพิมฟื้นคืนสติเพียงคนเดียว เมื่อนางพิมตื่นเห็นหน้าพลายแก้วก็ต่อว่าด้วยมารยาทหญิงว่าพลายแก้วลวนลามตั้งแต่อยู่ที่ไร่ยังไม่สำนึกใจ ตามมาชมเหงกันถึงบนเรือน จนเนื้อตัวเป็นริ้วรอยไปทุกแห่ง พลายแก้วก็เข้ามาปลอบประโลมให้หายโกรธเคืองด้วยวาจาอ่อนหวานว่า

ที่ผิดพี่ก็มาลูแก่โทษ

จงคลายโกรธเมื่อว่าถ้อยว่าหยาบหยาม

ที่ชมโฉมโฉมลุ่มด้วยใจงาม

ทรมสวาพาค้นไปไม่โยตี

รอยเล็บแม่จึงเจ็บด้วยจับต้อง

ติดช่องเพราะเจ้าปัดสลัดพี่

ค้อนควักผลึกพลิกแล้วหยิกตี

ถ้อยที่ถูกชวนแต่ล้วนเล็บ

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนรชกาลที่ 2

ติดตามมาด้วยความที่รักน้อง	กลัวจะหมองต้องเนื้อเจ้าจะเจ็บ
ไหนผืนผ้ามาทีจะขุนเียบ	ที่ตะเข็บขาดไปจะให้ตี
ขอพี่ดูขุมมือมาสักหน่อย	เจ็บน้อยฤมากกว่าแขนพี่
จับจูบลูบแผลที่ไหนมี	เข้ายี้หยอกยั่วให้หวานใจ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 81)

จากนั้นหลายแก้วก็ออกอ่อนเล่าโลมจนได้นางพิมเป็นภรรยา และสัญญาว่าจะมาหานางพิมทุกคืน

จากตัวบทข้างต้นจะเห็นว่า พลายแก้วมีความเชี่ยวชาญในการใช้วาจาศิลป์ผู้รักหญิงสาวที่ตนพึงใจ ซึ่งเป็นอีกหนึ่งคุณสมบัติที่ชายยอด “นักรัก” พึงมี

ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยาปรากฏภาพนักรักผู้ใช้วาจาศิลป์ผู้รักต่อนางแก้วกิริยา หลังจากเห็นนางแล้วพึงใจรักจึงใช้วาจาโอ้อโลมให้นางสมยอมเริ่มจากกล่าวแนะนำตน และบอกจุดประสงค์ว่าตั้งใจมาหานางวันทอง แต่เข้ามาดูใกล้ ๆ จึงรู้ว่าผิดตัว ขุนแผนปากหวานพบนอชมว่ารูปร่างหน้าตาเหมือนกับนางพิมราวกับพิมพ์เดียวกัน เพื่อลวงถามว่านางมีความสัมพันธ์อย่างไรกับขุนช้าง จนนางแก้วกิริยาเริ่มเสนาหาในตัวขุนแผนเนื่องจากวาจากรรมที่คมคายประกอบกับฤทธิ์มนต์ละลายใจ แต่ก็มีมารยาหญิง ตัดพ้อว่าขุนแผนไม่ต้องยกยอเหมือนเขยกันเพราะคนเป็นคนต่ำต้อย ไม่เท่าเทียมนางวันทอง

เต่าเตี้ยดอกอย่าต่อให้ตีนสูง	มิใช่ขงจะมาย้อมไม่เห็นชั้น
หิ้งห้อยฤจะแข่งแสงพระจันทร์	อย่าปั้นน้ำให้หลงตะลึงเงา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 313)

แล้วบอกว่าตนเป็นลูกสาวของพระยาสุโขทัย บิดาเอามาขายฝากไว้กับขุนช้างเป็นเงิน 15 ตำลึง ขุนแผนได้ฟังแล้วสงสารแต่ก็ตั้งใจที่นางยังไม่มีคู่ครอง จึงบอกรักและแก้ห่อเงินมอบให้ นางแก้วกิริยาบ่นเบี่ยงว่าถ้ารักจริงให้ไปขอจากพระยาสุโขทัย มาลักลอบรักกันนั้นไม่สมควร ขุนแผนมีฟังยังโอ้อโลมต่อไปด้วยวาจาที่อ่อนหวาน ดังนี้

น้องเอ๋ยเพราะน้อยฤทัยคำ	หวานฉ่ำจริงแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
เจ้าเนื้อหอมพร้อมชื่นดังอบเชย	เงยหน้ามาจะว่าไม่อำพราง
ได้ชมชิดเข้าสนิทอย่างนี้แล้ว	ขอเชิญแก้วกิริยาเมตตาบ้าง
พี่จะมอบเสน่ห์ไว้ที่ในนาง	อย่าระคายของแค้นระคายเคือง
ถ้าพี่หลงน้องให้หมองสัจย์	จงวิตเกิดเชิญให้เป็นเนื่อง
สารพัดวิชาสง่าเปลื้อง	เจ้าเนื้อเหลืองดังทองมาทาบทับ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 314)

แล้วขุนแผนก็รำพันรักโอบประคองจนได้นางเป็นภรรยา

ส่วนจากาศิลป์ที่ใช้กับนางวันทองปรากฏทั้งในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง ได้นางแก้วกิริยาและตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ซึ่งมีทั้งจากาศิลป์ที่รำพันรักในทำนองเสียดสีประชดประชัน และการโอ้อวดปลุกโลมรัก ดังปรากฏในตอนที่ขุนแผนเข้าไปหาที่ห้อง แล้วนางวันทองฝันร้ายตกใจเข้าโอบกอด พอสุบคลำเนื้อตัวก็รู้ว่าไม่ใช่ขุนช้าง จึงไพลงไปหาขุนช้างที่นอนหลับเพราะต้องมนต์อยู่ด้วยความตกใจ ขุนแผนเห็นนางร้องไห้คร่ำครวญก็เคืองแค้นตัดพ้อว่า

นิจจาเจ้าวันทองน้องพี่อา	พี่จำหน้าเนื้อน้องได้ทุกแห่ง
นิจจาใจช่างกระไรมาแปลกแปลง	เอามือคลำแล้วยังแกลงอยู่คลับคล้าย
เจ้าลึมนอนซ่อนพุ่มกระพุ่มต่ำ	เด็ดใบบอนซ่อนน้ำที่ไรฝ้าย
พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย	แขนซ้ายคอดแล้วเพราะหนูนอน
เจ้ามาได้ผัวดีมีทรัพย์มาก	จึงลึมเลือนเพื่อนอยากแต่เก่าก่อน
หลงเชิงขุนช้างช่างชะฮ้อน	กอดท่อนซุงสักสำคัญคน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 321)

หรือตอนปลอบนางวันทองที่คร่ำครวญอาลัยเรือนขุนช้างโดยเหน็บแนมนางว่าไม่ต้องร้องไห้เสียใจ พาไปอยู่ด้วยกันครั้งนี้เพียงเดือนเดียวแล้วจะมาส่ง พอนางอยู่กับขุนช้างได้ครบเดือนแล้วจะมารักกลับไปใหม่ นางจะได้เปรียบเทียบรสเสน่ห์หาระหว่างของตนกับขุนช้าง ดังนี้

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

ขุนแผนปลอมน้องอย่าร้องไห้	ไปหน่อยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางดง	ชมหงส์เหิมเล่นให้เย็นใจ
ไปเดือนหนึ่งแล้วจะพากลับ	ถ้วนเดือนแล้วจะรับเจ้าไปใหม่
จะร้องไห้ครวญคร่ำไปทำไม	เขาอยู่เขาจะไร้เมื่อไรมี
ข้างเขาสนุกบ้านเราสำราญไพร	ข้างไหนจะปรีดีเปรมเกษมศรี
เปลี่ยนมีเปลี่ยนจนคนละที่	ข้างไหนดีก็จะรู้ย่ำรำคาญ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 331)

และบทเกี่ยวพาให้วันทองยินยอมมอบกายให้ในป่า แม้นางจะอ้างว่า

หม่อมเอ๋ยอย่าเพื่อเลยอย่างเช่นนั้น	ไม่สิ้นวันดอกเจ้าจอมหม่อมขุนแผน
น้องจะหนีไปไหนในดงแดน	แสนรักสุดรักจึงหักมา
สู้ทั้งบ้านเรือนมาเพื่อนม้วย	เอออวยต้อตั้งมาถึงป่า
ความรักก็ประจักษ์อยู่แก่ตา	ช่างไม่อายเทวดาพฤษาไพร
ถึงยากเย็นก็ให้เป็นกระท่อมทับ	นี้จะหลับตาค้างอย่างไรได้
แม้นมีเอ็นดูน้องให้หมองใจ	มิให้แก้อออยู่ที่คูเอา

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 340)

แต่ขุนแผนก็ตั้งต้นโต้ตอบรุกเร้าว่า

มันขัดสนจนใจอยู่แล้วน้อง	มั่งมานบ้านช่องที่ไหนเล่า
ก็เหมือนกับเรื่องเดิมเริ่มของเรา	นึกว่าเข้าไร่ฝ้ายเกิดน้องอา
นี่ก็เป็นป่าระหงดงไม้	น่าสำราญบานใจเป็นหนักหนา
เนื้อเย็นเห็นอกพี่เถิดรา	เจ้าอย่าอับอายพระไทรทิพย์

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 340)

ในที่สุดขุนแผนก็ได้นางวันทองสมใจ

ภาพนักรักผู้ใช้วาจาศิลป์ผู้รักหญิงที่ตนพึงใจนี้ รัชกาลที่ 2 ทรงบรรยาย
อย่างให้ความสำคัญมาก เห็นได้จากกรรที่ทรงถ่ายทอดไว้ในบทพระราชนิพนธ์อย่างโดดเด่น
ทั้ง 3 ตอน จนขับเน้นให้ภาพ “นักรัก” ของขุนแผนในแง่การใช้วาจาศิลป์ผู้รักนี้ประจักษ์
ชัดในสายตาของผู้อ่าน

2.3 การใช้สัมผัสทางกายรุกประชิด

เป็นกระบวนการสุดท้ายที่ชาย “นักรัก” ใช้ในการโน้มน้าวใจหญิง ปรากฏในตอนปลายแก้วเป็นชู้กับนางพิมอยู่หลายเหตุการณ์ เช่น ตอนเกี่ยวนางพิมที่ไร่ฝ้าย หลังจากพูดจาตัดพ้อโต้ตอบกันพอหอมปากหอมคอแล้ว พลายแก้วก็นำความที่นางพิมเปรียบมาล้อกลับ เพื่อเกี่ยวประโยชน์ให้ตนว่า แม้ว่าจะแสวงหาของกินรสแปลก ๆ ด้วยความโลภ แต่ก็ต้องกินข้าวเป็นอาหารหลัก ส่วนที่เปรียบความรักกับผ้าเก่านั้น หากเป็นฝ้ายกทองราคาแพงหายาก ถึงแก่ก็ต้องเอาใส่หีบไม้หอมถนอมไว้อย่างดี เวลาถึงวันใหญ่สมเกียรติจึงจะหยิบออกมานุ่ง ส่วนผ้าที่ได้มาใหม่นั้นเอาไว้ใส่ถุงลากดูอย่างไรก็ได้ จากนั้นพลายแก้วก็จูบไป อ้างว่าจะหอมผ้า

โลมจูบจูบชายสไปผ้าห่ม ขอขมนิดเถิดเจ้าอย่าเศร้าหมอง
 ช่างนำขมสมควรเป็นนวลละออง นีกรองเองเถาเจ้าซื้อมาแห่งใด
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 74 - 75)

พอนางพิมปิดชายสไปทำเสียงดูว่าพลายแก้วลวนลามตนอย่างไม่ให้เกียรติ แสดงว่าไม่รักจริง แล้วเตือนว่าอย่างซุกก่อนห้าม เพราะจะเหมือนกินข้าวดิบ ไม่อร่อยลิ้น ปิดท้ายด้วยการชู้ว่า “ทำซินชัดใจข้าแล้วขาดกัน” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 75)

พลายแก้วเห็นนางพิมทำเสียงชู้ก็ปลอบโยน แต่ก็ฉวยชายสไปจนเลื่อนหลุด แล้วอุ้มนางขึ้นบนตัก กอดรัดแล้วโลมนางพิมอยู่ไม่วางมือ

เมื่อลอบเข้าหานางพิมาก็ใช้ความ “ปากว่ามีเอถึง” โอโลมจนนางใจอ่อน ยอมเป็นของพลายแก้วด้วยใจยินดี ดังนี้

ว่าพลาทางกอดกระหวัดรัด อย่าสะบัดเลยไม่พันผีมือพี่
 ทั้งสองแก้มแ้มยวนให้ยินดี ขอจูบที่เกิดเจ้าจางเมตตา

...

เข้าชิดสะกิดพิมยืมละไม อุ้มแอบอกไว้ด้วยปรีดา
 เอนอิงพิงประทับลงกับหมอน สะอื้นอ่อนอ่อนแอบลงแนบหน้า
 กระตือกรเสือกตื่นอยู่ไปมา เกิดมหาเมฆมืดโพยมบน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 82)

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

จะเห็นว่า เหตุการณ์ช่วงที่บวชเรียนอยู่นั้น เณรแก้วได้แสดงความสามารถเชิงผู้สาวอยู่บ่อยครั้ง ผ่านพฤติกรรม 3 ลักษณะ คือ การใช้คาถาผูกใจ การใช้วาจาศิลป์ ผู้รัก และการใช้สัมผัสทางกายรุกประชิด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หากชายไทยที่บวชเรียนในตันรัตนโกสินทร์เกิดพึงใจรักกับหญิงคนใดในระหว่างนั้นก็ “ไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดบาปมากนัก เพราะเณรก็เปรียบเสมือนนักเรียนหนุ่มที่อยู่รวมกันเพื่อหาวิชาความรู้ เมื่อถึงเวลาอันควรก็สึกออกมาประกอบอาชีพเลี้ยงตนเอง” (วรรณ誌 อักษรพงษ์, 2516 : 14) ภาพของขุนแผนขณะที่ดำรงสถานภาพเป็นเณรแก้วจึงเป็นภาพของชายผู้เป็น “นักรัก” ซึ่งเป็นลักษณะเด่นที่สังคมในสมัยตันรัตนโกสินทร์ยกย่อง

ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยาเป็นอีกตอนหนึ่งที่ภาพนักรักผู้ใช้สัมผัสทางกายรุกประชิดของขุนแผนปรากฏเด่นชัด ดังเหตุการณ์ตอนที่เข้าห้องผิดแล้วเจอนางแก้วกิริยาก็นักรัก จึงใช้คาถาและวาจาโอ้อวมจนนางมีใจ จากนั้นก็รุกเข้าแนบชิดทันที

ว่าพลางทางแอบแนบชิด	ปลื้มจิตอย่าสะเทินเมินหมาง
แก้ท่อเงินมอมแล้วปลอบพลาง	อย่าระคางเคืองใจได้เอ็นดู

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 314)

ครั้นนางยังไม่พร้อมใจก็ใช้วาจาปลอบประโลมอย่างอ่อนหวาน พร้อม ๆ กับรุกด้วยสัมผัสทางกาย จนนางต้องยินยอมในที่สุด

ว่าพลางทางเปลื้องเครื่องคาด	ชวนพาดฉากลงประจงจับ
อ้อมนางวางดักสะพักรับ	ก็ทอดทับระทวยลงดังท่อนทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 314)

ในตอนขุนแผนพานางวันทองหนี รัชกาลที่ 2 ทรงนำเสนอภาพ “นักรัก” ของขุนแผนด้านการใช้สัมผัสทางกายรุกประชิดว่า ระหว่างการเดินทางในป่าโดยมีม้าเป็นพาหนะ ขุนแผนก็หยอกเ้านางวันทองด้วยภาษากายไปตลอดทาง เช่น “เบือนหน้าเข้ามาว่าให้ชิต ขอจูบนิคหนึ่งแล้วจะรีบไป” “แยมยิ้มเรียงรอเข้าคลอกหน้า” “คลึงเกล้าเข้ายี่ค้อยคลี่คลาย” “ทัดหูซุมกริมยจิต ขอดมดอกไม้ชนิดอย่าปิดป้อง” และ “กอดจูบ

ลูกหลังไม่ซังซิง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 332 - 338)

และบทโอโลมนางวันทองขณะลงอาบน้ำที่ลำธาร ดังนี้

แสนสบายว่ายรีเฝ้าคลีคลอ	ระริกรี่หัวรอแล้วหยอกเย้า
ทำยื่นแขนแอ่นอ่อนให้เมียสี	ไย้อะไรขยำขยี้ที่นั่นเล่า
มิใช่การวานอย่ามาแกะเกา	เปล่าดอกนันทน์ผงฤาอะไร
ติดเต้านมน้องอยู่ด่ำคำ	ลูกคำหัวรออ้อเป็นไฟ
เอาน้ำสาदनมน้องคะนองใจ	...

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 339)

หลังจากอาบน้ำเสร็จ ขุนแผนก็ “พาดพิงพาน้องเข้าร่วมไพร่” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเล่มหนึ่ง, 2544 : 339) แล้วหว่านล้อมให้ปลงใจยอมตนในป่า จน “อิงแอบแนบชิดสนิทน้อง สวมสอดกอดวันทองเกษมสันต์” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 340) ในที่สุด

จะเห็นว่า ลักษณะการใช้สัมผัสทางกายรุกประชิดของขุนแผนเป็นไปอย่างอ่อนโยนและละมุนละม่อมกับนางทุกคน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกของขุนแผนในยามรักว่า มีความอ่อนหวาน ช่างเอาใจ ซึ่งเป็นอีกหนึ่งคุณสมบัติที่ “นักรัก” ผู้ยิ่งใหญ่อย่างขุนแผนมี

ตัวอย่างทั้งหมดที่ยกมาสนับสนุนภาพ “นักรัก” ของขุนแผน สะท้อนให้เห็นการผลิตซ้ำลักษณะชายนักรักของกวีได้อย่างชัดเจน เพราะการใช้คาถาผูกใจ ใช้วาจาศิลป์ผูกรัก และสัมผัสทางการรุกประชิดนั้น เป็นลักษณะที่ปรากฏร่วมกันทั้ง 3 ตอน ซึ่งการปรากฏซ้ำของลักษณะดังกล่าวนี้ น่าจะส่งผลบางประการต่อทัศนคติของกวี ดังจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป

ภาพเชิงลบของขุนแผน

ภาพเชิงลบ หมายถึง ลักษณะที่แสดงออกมาในทางร้าย ทางไม่ดี หรือทางทำลาย ทั้งความคิด คำพูด และการกระทำ ในแง่นี้จะมุ่งพิจารณาลักษณะดังกล่าวที่แสดงผ่านตัวละครขุนแผน ซึ่งพบว่ามียู่ 4 ภาพ คือภาพของชายผู้ผิดศีล ภาพของชายผู้จองเวร

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนรชกาลที่ 2

และโหดร้าย ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ และภาพของชายผู้มีวิสัยพาล
ดังรายละเอียดการวิเคราะห์ต่อไปนี้

1. ภาพของชายผู้ผิดศีล

ภาพของชายผู้ผิดศีลปรากฏในตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขณะนั้น
ขุนแผนมีอายุได้ 15 ปีจึงออกบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อหาความรู้ระดับตน เพราะอยาก
เป็นทหารรับใช้บ้านเมืองเหมือนขุนไกรพลพ่ายผู้บิดา ซึ่งเป็นเจตนาดี แต่พฤติกรรม
ของขุนแผนในขณะบวชนั้นนับว่าผิดศีลอย่างร้ายแรง เช่น ออกบิณฑบาตหาบ้านนางพิม
เกี่ยวนางพิม

เมื่อเห็นนางพิมายังช่วยอายุก็เป่ามนต์ทำให้นางพิม “บันดาลช่านเสียวสวาทพิม
ยืนยืมปืมจะเล่นลงไปล่าง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 56) จนยอมไปพบ
ตนที่ไร่ฝ้าย โดยพลายแก้วนิมนต์ชู้ตันสีกให้เพียงชั่วคราว เพื่อไปพลอดรักกับนางพิม
พอลกลับมาก็ยังครองเพศคฤหัสถ์ด้วย “ไปวัดค้าแล้วหาบวชไม่” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน
เล่มหนึ่ง, 2544 : 79) เพราะนับกับนางพิมาตักค่าจะไปหาที่บ้าน จนได้เสียกัน แล้วกลับ
มาบวชต่อ ซึ่งนับว่าผิดสมณวิสัยยิ่งนัก เหตุการณ์ทั้งหมดนี้จึงสะท้อนภาพด้านลบ
ของขุนแผนที่ประพฤติผิดศีลเมื่อครั้งเป็นเณรอย่างชัดเจน

2. ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย

ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้ายของขุนแผนปรากฏอยู่ในตอนขุนแผนขึ้น
เรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี โดยแสดงผ่านความคิดคำนึง
ที่จะแก้แค้นขุนช้าง เนื่องจากขุนช้างใช้อุบายแย่งนางวันทองไปครอง และเพ็ดทูล
ต่อสมเด็จพระพันวษา ทำให้ตนต้องพลัดพรากจากนางลาวทองว่า

แสนแค้นเคืองใจไอ้ขุนช้าง

มันชิงวันทองไปอ้ายใจดำ

มิหน่ายังซ้ำทูลยุ้งแยง

ไม่แก้แค้นก็จะแค้นคั่งบรรลีย์

ใจกระด้างกระเดื่องคิดให้ผิดส่ำ

แต่สักคำมิได้ว่าให้เคืองใจ

เสียตแห่งเอาลาวทองมันทำได้

เอออะไรเห็นรักกลับหักราน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 305)

และแสดงความโหดร้ายที่จะกระทำต่อขุนช้างในการแก้แค้นครั้งนี้อย่างทารุณ สยดสยองว่า

จะผ่าแม่แล่อกดูให้ได้

ทำให้สมแค้นเป็นแมนมัน

จะลักวันทองไปยังไพรวัน

คิดแล้วก็ตื่นเดือดพยายาม

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 305)

นอกจากการจองเวรและความโหดร้ายที่แสดงผ่านความคิดคำนึงแล้ว ขุนแผนยังแสดงลักษณะนี้ผ่านทางพฤติกรรมด้วย นั่นคือ การทำลายสิ่งของ และทำร้ายผู้อื่น ดังปรากฏในตอนพื้นม่าน 3 ชั้น ที่กั้นห้องขุนช้างกับวันทองว่า

ห้าหิ้นพื้นม่านผลาญสับ

ระยำยับย่างเข้าไปชั้นสอง

...

กลัดกลุ้มตัดม่านสะบันง

ฉีกฉะหวะลงแล้วเหวี่ยงไป

...

ตุ่ม่านพล่านใจตั้งไฟวู

จู่จับฟ้าพื้นพันระยำ

สับบันหั้นย่อยลงร้อยทบ

พันตรลบม่านมุ้งไม่เป็นส่า

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 318)

ส่วนการทำร้ายผู้อื่นนั้นแสดงผ่านตอนที่เจ้าขุนช้าง แต่กุมารทองเข้ามาขวางว่า

เงื้อมดาบจะใคร่ฟาดให้ขาดกลาง

จ้งหัวมาจะสับให้ยับลง

กุมารทองป้องปัดสกัดดาบ

ประณมกราบขอโทษยิ่งโกรธส่ง

ถีบต้อยเตะตกจากเตียงลง

กุมารตรงยี่ดขวางไม่วางมือ

...

มันทำแค้นพ่อก็พอแรง

กูจะแล่อกออกเอาดาบผ่า

ถอยไปใช้การอย่านำพา

ฆ่าเสียที่ลับจับเอาใคร

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 318)

ถ้อยความที่เน้นแสดงให้เห็นถึงความโหดร้ายจองเวรของขุนแผนได้อย่างดี เพราะมุ่งจะสังหารขุนช้างทั้ง ๆ ที่ขุนช้างไม่มีสติ และแม้ว่าจะไม่ได้ฆ่าขุนช้างให้สมกับ

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนรัชกาลที่ 2

อารมณ์แค้น แต่ขุนแผนก็ทำตามคำแนะนำของกุมารทอง “เอาแต่พอเจ็บอายเลือดตาไหล”
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 318) โดย

จับหัวขุนช้างขอดตลอดขวัญ	หยิกควั่นหยอกหยอยเหมือนหยอยขม
น้ำมันปั้นปึกจำเปาะกลม	ดูเป็นร่มระย้าพระยามอญ
จับรวบมันเข้าจะเกล้าจุก	อ้ายซู้คูกกลางโล่งออกลอนจ้อน
หวีไว้ไปปลิวเป็นปีกงอน	เอาแหนบถอนโรจูกเข้าสองนิ้ว
เอาไม้มันสำลีเข้าหิวโย่ง	อ้ายตายโหงโล่งเปล่าอ้ายเหาหิว
เอามินหม้อล่อทาเป็นปลาชิว	เขียนกริวขึ้นขีที่ต้นคอ
ที่ต้นขาเขียนปลาเทโพผุด	เขียนเขียนแล้วก็หยุดยื่นหัวร่อ
ถีบตกเตียงคว่ำดำมอซอ	เอาหม้อผูกคอเข้าสองใบ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 319)

การกระทำข้างต้นเป็นการแก้แค้นที่โหดร้ายมาก เพราะเป็นการกระทำต่อผู้ที่ไม่มีความผิด โดยขุนแผนใช้มนต์สะกดให้ขุนช้างหลับสนิท ไม่ได้สติ แล้วตรงเข้าทำร้ายร่างกายด้วยวิธีการ “ตลกร้าย” ตั้งความข้างต้น เพื่อให้ขุนช้างได้รับความเจ็บปวดและอับอาย ทั้งนี้วิธีการต่าง ๆ ยังแสดงให้เห็นถึงการล้อเลียนปมด้อยของผู้อื่น ตั้งความที่ขุนแผน “หยุดยื่นหัวร่อ” กับความอับปลัษณ์ น่าเกลียดของขุนช้างที่ตนเองมีส่วนช่วยเสริมย่ำให้เด่นชัดขึ้น ยิ่งตอกย้ำให้เห็นความโหดร้ายทารุณที่ขุนแผนกระทำต่อคนไร้ทางสู้ เช่นขุนช้างได้อย่างดี

ตัวอย่างที่แสดงมานี้ บ่งชี้ให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นตัวละครที่ผูกจิตพยาบาท และมุ่งหมายจะทำลายผู้ที่ทำให้ตนเจ็บแค้นด้วยความรุนแรง ซึ่งลักษณะเหล่านี้ช่วยเสริมให้ภาพชายผู้จองเวรและโหดร้ายเด่นชัดขึ้น

3. ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ

ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ ปรากฏชัดในเหตุการณ์ตอนขุนแผนได้นางแก้วกิริยา กล่าวคือ หลังได้นางแก้วกิริยาสมใจแล้ว ขุนแผนก็รับขวัญนางด้วยแหวนเพชร ส่งเสียให้นางหาทางไถ่ถอนตัวให้เป็นไท แล้วให้ “เอ็นดูด้วยช่วยชี้ที่วันทอง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 315) ความตอนนี้นสะท้อนความเห็นแก่ตัว

ของขุนแผนได้อย่างดี แม้ว่าในตอนแรกขุนแผนจะอยากได้นางเพราะความพึงใจรักในรูปโฉม แต่ภายใต้ความพอใจนั้น ขุนแผนแอบซ่อนนัยแห่งการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากนางไว้ อย่างแนบเนียน โดยการหมายใจจะให้นางช่วยบอกทางไปห้องนางวันทอง พอสบโอกาส ได้นางสนใจแล้วก็เร่งทำการนั้นโดยเร็ว แม้นางแก้วกิริยาจะอ่อนวอนอย่างไรก็ไม่เป็นผล “เอ็นดูน้องเกิดอย่าไปเลยเป็นไร เหมือนหนึ่งใจเมียจะขาดด้วยคิดกลัว” (เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 315) เพราะขุนแผนพูดติดบทว่า

ขวัญข้าวเจ้าไปนอนเสียเถิดน้อง หับห้องเสียให้มิดสนิทนึ่ง
 เย้ายวนกวนใจไม่ไปจริง นึ่งนะพี่จะเข้าไปห้องใน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 315)

แต่ “นางแก้ววิ่งตามด้วยความรัก จักหล่นลิมฉันทเสียเจียวหนอ” (เสภาเรื่องขุนช้าง ขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 315) ความตอนนี้แสดงให้เห็นความน่าสงสารของผู้หญิงที่กำลัง จะถูกชายผู้ได้ชื่อว่าเป็นสามีทอดทิ้งไปหาหญิงอื่น โดยที่สามีเห็นนางเป็นเพียงแค่ทางผ่าน หรือที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือเห็นนางเป็นเครื่องนำทางให้การได้หญิงอื่นประสบผลสำเร็จ ง่ายขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็เน้นย้ำให้ภาพของชายผู้ไร้ความรักนิยมนิยมของขุนแผนปรากฏ อย่างชัดเจนขึ้นด้วย จะเห็นว่าขุนแผนไม่ได้แสดงความอาลัยอาวรณ์ต่อนางแก้วกิริยา มากนัก แม้นางจะพร่ำรำพัน

แค้นใจที่มาไล่ข่มเหงนัก แล้วจะลักวันทองไปเที่ยวไพร
 ตัวท่านจะสำราญระริกริน ข้านี้บ่คืนคอยละห้อยให้
 เพลินป่าพ้อจะมาต่อปีไร ขุนช้างก็จะไล่พาโลตี

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 314)

แต่ขุนแผนก็ไม่เห็นใจ เพราะท้ายที่สุดเมื่อเห็นว่าเวลาล่วงเลยมามากแล้ว และ นางก็ไม่ยินยอมปล่อยตนไปหานางวันทองโดยดี จึงตัดสินใจกล่อมให้นางนอน พร้อมทั้ง เป่ามนต์ให้หลับสนิทดังนี้

เห็นพลิกตัวกลัวเจ้าจะคว่ำหา กลับมากอดน้องให้นอนใหม่
 แต่กอดแล้วกอดเล่าเล่าคล้ำคลึงไป เห็นหลับไหลสิ้นสมประดีนาง

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

วางนัยอย่างออกจากเตียง พลิกหมอนเคียงประคองข้าง
จากห้องย่องเหยียบแต่เบาบาง พलगผูกใบตาลสำราญใจ
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 316)

แม้ว่าอาการที่ขุนแผนแสดงออกตอนกล่อมนางแก้วกิริยานี้จะเป็นไปด้วยความอ่อนโยน ทะนุถนอม แต่ถ้าพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า ขุนแผนทำเพื่อจุดประสงค์หลักเพียงอย่างเดียวคือ เพื่อให้นางหลับแล้วตนก็จะได้ไปหานางวันทองได้เร็วขึ้น ดังความในตอนท้าย “พलगผูกใบตาลสำราญใจ” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 316) ซึ่งแสดงให้เห็นอาการยินดีของขุนแผนได้อย่างดี

อนึ่ง หากจะพิจารณาเชื่อมโยงไปถึงมูลเหตุที่ขุนแผนได้นางแก้วกิริยาเพราะความผิดพลาด คือ เข้าห้องผิด ก็ยิ่งช่วยเสริมย้ำให้ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบของขุนแผนเด่นชัดขึ้น แม้ว่าความเจ้าชู้ในแง่ของการมีภรรยาจะเป็นส่วนหนึ่งของ “นักรัก” ซึ่งให้ภาพเชิงบวกของขุนแผนดังที่ได้อธิบายในหัวข้อที่ผ่านมา แต่ชายเจ้าชู้ที่ “ได้แล้วทิ้ง” ดังที่ขุนแผนกระทำต่อนางแก้วกิริยานี้ ก็แสดงถึงภาพเชิงลบของขุนแผนได้ด้วยเช่นกัน

4. ภาพของชายผู้มีวิสัยพาล

ภาพเชิงลบของขุนแผนที่เป็นคนพาล แสดงผ่านเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ในเหตุการณ์ตอนเข้าห้องนางวันทองกับขุนช้างแล้วเห็นม่านสามชั้นที่นางวันทองปักเป็นเรื่องราวในวรรณคดีอย่างประณีตงดงาม ม่านชั้นที่หนึ่งปักเป็นป่าหิมพานต์

ม่านนี้ผู้มีวันทองทำ	จำได้ไม่ผิดในตาพี่
เส้นไหมมั่นเขียนแนบเนียนดี	สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเดียว
เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ	ขอบเขตเขาคลุ่มช่อมุ่เขียว
รุกชชาติดาดใบระบัดเรียว	พริ้งเพียวดอกดกระดะดวง
...	
หม่อมมั่งกรล่อแก้วแพรพรายตา	ทัศนารำลึกถึงวันทอง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 316 - 317)

ขุนแผนเห็นก็ “รำลึกถึงวันทอง” แล้วยิ่งโกรธแค้นขุนช้างหนักขึ้น จึงฟันม่านขาดกระจุย ต่อมาเข้าไปพบม่านชั้นที่สองเป็นเรื่องพระลอ ขุนแผนก็นึกถึงวันทองอีก ครั้งนี้กล่าวหาว่านาง “โลภรักขุนช้างหลง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 317) จึงฟันม่านชั้นสองขาดสะบั้นไป แล้วเข้าไปถึงม่านชั้นสาม ขุนแผนพิณจตุสมือนางวันทองที่ปักเป็นเรื่องควี ตอนยายเฒ่าทศประสาทลงนางจันทร์สุดาไปให้ท้าวสันนุราชแล้วขัดเคืองใจว่า เหมือนเรื่องของตนที่นางศรีประจันช่วยขุนช้างให้ได้นางวันทอง ก็โกรธจึงฟันม่านชั้นที่สามขาดยับอีกเช่นกัน ดังความว่า

อีเฒ่าศรีประจันผู้มารดา

เหมือนอีเฒ่าใจกล้าหาผิดไม่

ดูพระยากี่ให้ซังยิ่งคลั่งใจ

เหมือนอ้ายขุนช้างชิงวันทองกู

...

ดูม่านพล่านใจตั้งไฟ

จูจับฟ้าฟันฟันระยำ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 317 - 318)

ตัวอย่างเหตุการณ์ตอนที่ขุนแผนเห็นม่านที่วันทองปักเป็นเรื่องราวในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ แล้วเชื่อมโยงเปรียบเทียบกับเรื่องของตน จนทำให้เพลิงแค้นลุกโชนขึ้นไปอีกนั้น สะท้อนให้เห็นว่า นอกจากขุนแผนจะเป็นผู้ที่ผูกจิตอาฆาต และแสดงออกซึ่งความรุนแรงในการทำลายสิ่งของแล้ว ขุนแผนยังมีวิสัยของคนพาลที่มองโลกในแง่ร้ายหาเรื่องจะทำร้ายและทำลายผู้อื่นได้ตลอดเวลา ดังเหตุการณ์ในตอนต่อมาที่ขุนแผนคิดสังหารขุนช้าง และทำร้ายร่างกายของขุนช้างอย่างทารุณดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ดังนั้น ภาพของชายผู้ผิดศีล ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ และภาพของชายผู้มีวิสัยพาลที่ปรากฏในบทเสภาเรื่องนี้ทั้ง 3 ตอน จึงเน้นย้ำให้เห็นว่าขุนแผนเป็นตัวละครที่มีลักษณะด้านลบได้อย่างดี

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : ค่านิยมกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

ค่านิยมและความสมจริงที่สะท้อนผ่านภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน

1. ค่านิยมกับภาพเชิงบวกของขุนแผน

วรรณคดีเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างลึกซึ้ง เพราะสังคมเป็นแหล่งกำเนิดวรรณกรรม และวรรณกรรมเองก็ทำหน้าที่สะท้อนภาพสังคม แม้จะไม่ใช้การสะท้อนทุกส่วนอย่างละเอียด แต่ความคิดของคนในยุคหนึ่ง ๆ ก็ย่อมจะถูกบันทึกผ่านวรรณกรรมไม่มากก็น้อย เมื่อเป็นดังนี้ผลของการศึกษา “ภาพเชิงบวกของขุนแผน” ย่อมน่าจะทำให้เห็นแนวความคิดหรือความเชื่อบางอย่างของคนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่กวีคาดหวังว่าชายไทย “ควรจะมี” หรือ “น่าจะเป็น” ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้รวมเรียกว่า “ค่านิยม”

ค่านิยม คือ สิ่งที่คนสนใจ สิ่งที่คนปรารถนาจะได้ จนทำให้กลายเป็นสิ่งที่คนถือว่าเป็นสิ่งบังคับ ต้องทำ ต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คนบูชายกย่อง และมีความสุขที่จะได้เห็น ได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ (ศศิวิมล สันติราษฎร์ภักดี, 2547 : 94)

งานวิจัยที่ผ่านมาในกวีวิชาการจำนวนไม่น้อยได้พยายามจำแนกกลุ่มค่านิยมไว้อย่างเป็นระบบ เช่น สุนทรী โคมิน และสนิท สัมครการ (2522) ได้จัดกลุ่มลักษณะนิสัยของคนไทยเป็น 9 กลุ่ม งานของสุพัตรา สุภาพ (2525) ที่จัดกลุ่มค่านิยมไทยไว้ได้ถึง 37 กลุ่ม และรัชนิกร เศรษฐรัฐ (2532) ที่กล่าวถึงเรื่องชนชั้น และค่านิยมไทยที่แตกต่างกันระหว่างคนเมืองและคนชนบท เมื่อพิจารณาแล้ว ผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับค่านิยมไทย 3 กลุ่ม คือ ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้น ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่ และค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณมาเป็นแนวทางศึกษาค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชายไทยที่สะท้อนผ่านภาพเชิงบวกของขุนแผน โดยค่านิยมเหล่านี้จะตีความไปถึงสิ่งที่ตัวละครชายให้ความสำคัญ ยึดถือ และพยายามทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อแสดงความเป็นชายของตน หรือเป็นค่านิยมที่บุคคลในสังคมคาดหวังจากผู้ชาย ซึ่งรัชกาลที่ 2 ทรงนำเสนอผ่านภาพเชิงบวกของขุนแผนไว้ 2 ประการ คือ นักรบและนักรัก

1.1 นักรบ

เป็นคุณลักษณะของชายไทยที่สะท้อนจากตัวละครขุนแผน ในฐานะผู้มีความสามารถทางการรบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นขอบอย่างหนึ่งของการสร้างตัวละครเอกฝ่ายชาย คุณสมบัติการเป็นนักรบนี้ นอกจากจะสะท้อนผ่านการสร้างตัวละครเอกให้มีความสามารถ เพื่อต้องการให้เรื่องมีความสนุกสนานและน่าตื่นเต้น ขวนติดตาม ดังปรากฏในตอนก่อนหน้าบทพระราชนิพนธ์แล้ว นักรบยังได้รับการสานต่อจากรัชกาลที่ 2 ในระดับที่เป็นความคิดของบุคคล คือ สะท้อนวิธีการแก้ปัญหาของตัวละคร นั่นคือ เมื่อขุนแผนประสบกับปัญหาจะใช้กำลังความสามารถทางการต่อสู้เข้าแก้ไข เช่น การใช้เวทมนตร์ต่อสู้กับนางพรายทั้ง 5 ที่เข้ามาขัดขวางไม่ให้ขึ้นเรือนขุนช้าง หรือปรากฏในความคิดคำนึงของขุนแผนที่จะใช้ทักษะการรบต่อสู้กับไพร่พลของขุนช้างเพื่อแย่งนางวันทอง เหล่านี้ทำให้ขุนแผนสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น คือ ป้องกันอันตรายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและนางที่รักได้

ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ผู้ที่มีความสามารถทางการรบมากที่สุดจะเป็นฝ่ายชนะ และสามารถที่จะกระทำในสิ่งที่ตนต้องการได้ เช่น อิเหนาในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “อิเหนา” ที่สามารถรบชนะท้าวกะหมังกุหนิงและวิหยาสะกัจจนได้พบและรักกับนางบุษบา หรือพระรามที่สามารถทำศึกชนะทศกัณฐ์จนได้นางสีดากลับคืนมา เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นการให้คุณค่าต่อการเป็นนักรบเพื่อปลูกฝังให้บุคคลยึดถือเป็นแบบอย่าง “แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นค่านิยมที่ผู้ชายนิยมที่จะปฏิบัติด้วยเช่นกัน ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะการมีความสามารถทางการรบ และเป็นนักรบเป็นวิธีหนึ่งที่จะทำให้บุคคลสามารถเลื่อนตำแหน่งทางสังคมของตนขึ้นได้” (สุนันท์ จันทรวิเมื่อง และมิ่งขวัญ ทองพรมราช, 2543 : 87) เช่นเดียวกับขุนแผนที่อาศัยความสามารถทางการรบจนได้รับตำแหน่งเป็น “ขุนแผน” ในศึกเชียงใหม่ครั้งแรก และได้รับแต่งตั้งเป็น “พระสุรินทราชา” เจ้าเมืองกาญจนบุรี เมื่อชนะศึกเชียงใหม่ในครั้งหลัง

1.2 นักรัก

เป็นคุณลักษณะที่มักปรากฏคู่กันกับนักรบ ดังจะเห็นว่าตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย ส่วนใหญ่จะต้องมีคุณสมบัติทั้งนักรบและนักรักปรากฏร่วมกันอยู่เสมอ เช่น อิเหนา ไกรทอง เป็นต้น นักรักที่แสดงผ่านตัวเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทยมีอยู่

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือ ตัวละครเอกชายมักมีภรรยามากกว่าหนึ่งคนเพื่อแสดงถึงอำนาจและความยิ่งใหญ่ของตน เช่น ขุนแผนที่มีภรรยามากถึง 5 คน ได้แก่ นางพิมพิลาโดย (วันทอง) นางสาวทอง นางลาวทอง นางบัวคลี่ และนางแก้วกิริยา ในสำนวนของรัชกาลที่ 2 นี้ (ตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี) ปรากฏชัดในตอนได้นางแก้วกิริยา และนางวันทอง ลักษณะที่สอง คือ ความสามารถในการได้ผู้หญิงมาเป็นภรรยา ดังปรากฏผ่านพฤติกรรมของขุนแผน 3 ลักษณะ นั่นคือ การใช้คาถาผูกใจ ใ้วาจาศิลป์ผู้กรีก และใช้สัมผัสทางกาย รุกประชิด นอกจากนี้ การได้ผู้หญิงของขุนแผนยังปรากฏในลักษณะของการประกาศความสามารถและอำนาจเหนือผู้อื่น ดังตอนที่ขุนแผนลักลอบพานางวันทองมาจากขุนช้างและพาหนี ซึ่งขุนแผนทำสำเร็จ ได้ครอบครองนางวันทองสมใจ ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนมีอำนาจเหนือกว่าขุนช้างโดยผ่านการช่่วงชิงนางวันทองกลับมาเป็นของตนเอง

จากภาพนักรบและนักรักข้างต้น ปรากฏกรอบแนวคิดเกี่ยวกับค่านิยมไทย 3 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้น

ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้นเป็นค่านิยมหลักของสังคมไทย เพราะระบบการปกครองของไทยเริ่มต้นมาจากระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจทางสังคมสูงสุด ทำให้มีการแบ่งชนชั้นของกษัตริย์แตกต่างกับบุคคลธรรมดาหรือประชาชน กษัตริย์อยู่ในชนชั้นที่สูงที่สุดของสังคมไทย เรียกว่าชนชั้นมูลนาย ขณะที่ประชาชนนั้นอยู่ในชนชั้นต่ำกว่า เรียกว่าชนชั้น “ไพร่” หรือ “ทาส” (รัชนีกร เศรษฐ์, 2532)

ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้นนี้ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดผ่านภาพเชิงบวกของขุนแผน ผู้เป็น “นักรบที่มีความเด็ดขาดและกล้าหาญ” ในตอนที่ขุนแผนตัดสินใจลอบขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพานางวันทองหนี ขุนแผนโกรธเคืองขุนช้างที่ใช้อุบายจนได้นางวันทองไปครอง และเพ็ดทูลสมเด็จพระพันวษาให้ตนต้องพลัดพรากจากนางลาวทอง การกระทำของขุนช้างทำให้ขุนแผนตัดสินใจจะพานางวันทองหนีเพื่อเป็นการแก้แค้น แม้จะตระหนักดีว่า การกระทำครั้งนี้ของตนจะนำมา

ซึ่งความ “ระย้าด้วยอาญา” จากสมเด็จพระพันวษา เพราะขุนช้างจะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลอย่างแน่นอน ขุนแผนก็ไม่หวั่นเกรง

ภาพ “นักรบที่มีความเด็ดขาดและกล้าหาญ” นี้ สะท้อนให้เห็นค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้นอย่างชัดเจน ทั้งความตอนที่ขุนแผนกล่าวว่า ขุนช้างเพ็ดทูลสมเด็จพระพันวษาจนต้องพลัดพรากกับลาวทอง และจะต้อง “ระย้าด้วยอาญา” จากสมเด็จพระพันวษาจากการพานางวันทองหนี ล้วนแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจทางสังคมสูงสุดที่ชนชั้นใต้ปกครองอย่างขุนแผนจะต้องน้อมรับตามพระบัญชาอย่างเคร่งครัด

กลุ่มที่ 2 ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่

ค่านิยมชายเป็นใหญ่ในสังคมไทย เป็นค่านิยมเรื่องชนชั้นอย่างหนึ่ง เพราะสังคมไทยจะให้อำนาจกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง โดยเฉพาะการยกย่องทางสังคม จะเห็นว่าผู้ชายมักจะได้รับเลือกก่อน ในการเป็นผู้นำครอบครัว หรือเป็น “ข้างทำหน้า” หรือการที่ผู้หญิงจะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อเป็นส่วนหนึ่งของผู้ชาย เป็นค่านิยมที่สะท้อนผ่านพฤติกรรมของตัวละครขุนแผนได้อย่างชัดเจนที่สุด ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่ ปรากฏผ่านภาพขุนแผน ชายผู้เป็นนักรบอยู่หลายตอน ดังนี้

ตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา ขุนแผนเจอนางแก้วกิริยาที่มีรูปโฉมงดงามก็นึกเสนาหา พอรู้ว่าเป็นลูกสาวของพระยาสุโขทัย บิดาเอามาขายฝากไว้กับขุนช้างเป็นเงิน 15 ตำลึง ขุนแผนสงสาร จึงบอกรักและแก้หอเงินมอบให้ แล้วโธมจนได้นางเป็นภรรยา ความตอนนี้แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมชายเป็นใหญ่หรือระบบปิตาธิปไตย เป็นค่านิยมสำคัญของสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เห็นผู้หญิงเป็น “เครื่องมือในการต่อรอง” เป็น “ไกรทองบ่อน” หรือเป็น “เครื่องขัดดอก” ในยามที่ผู้ชายขัดสนหรือหมดหนทางในการแก้ไขปัญหา เช่นเดียวกับที่พระยาสุโขทัยกระทำต่อนางแก้วกิริยา แม้จะได้ชื่อว่าเป็นลูกสาวแท้ ๆ ของตน กระทั่งขุนแผนเองที่เห็นนางแก้วกิริยาเป็นเพียงทางผ่าน จากความว่า “เอ็นดูด้วยช่วยชี้ที่วันทอง” แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้ชายประสบความสำเร็จง่ายขึ้น

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนิยมกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนนรชกาลที่ 2

นอกจากนี้ ยังปรากฏค่านิยมดังกล่าวในตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ผ่านวาทจาเสียดสีประชดประชันของขุนแผนที่มีต่อนางวันทองว่า นางไม่ต้องร้องไห้เสียใจ มาพานางไปอยู่ด้วยกันเพียงแค่วันเดียวแล้วจะมาส่ง พอนางอยู่กับขุนช้างได้ครบเดือนแล้ว จะมารับกลับไปอยู่ด้วยใหม่ นางจะได้เปรียบเทียบรสเสน่ห์ระหว่างของตนกับขุนช้าง ดังนี้

ขุนแผนปลอบน้องอย่าร้องไห้	ไปหน่อยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางดง	ชมหงส์เหิมเล่นให้ยั้งใจ
ไปเดือนหนึ่งแล้วจะพากลับ	ถ้วนเดือนแล้วจะรับเจ้าไปใหม่
จะร้องไห้ครวญคร่ำไปทำไม	เขาอยู่เขาจะไร้เมื่อไรมี
ช้างเขาสนุกที่บ้านเราสำราญไพร	ช้างไหนจะปรีดีเปรมเกษมศรี
เปลี่ยนมีเปลี่ยนจนคนละที่	ช้างไหนดีก็จรรู้ย่ำรำคาญ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 331)

ความในตอนนี้ แสดงค่านิยมชายเป็นใหญ่อย่างชัดเจน ตั้งแต่การช่วงชิงผู้หญิงเหมือนเป็นสิ่งของ ลักพาตัวมาโดยที่นางไม่ยินยอมพร้อมใจ ซ้ำดูหมิ่นคุณค่าความเป็นคนด้วยการข่มเหงทั้งร่างกายและจิตใจ “เปลี่ยนมีเปลี่ยนจนคนละที่ ช้างไหนดีก็จรรู้ย่ำรำคาญ” เป็นวาทจาที่เหยียดหยามและทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างโหดร้ายที่สุด ขุนแผนพรากนางวันทองจากขุนช้าง ชายผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นสามีคนปัจจุบันโดยที่นางไม่เต็มใจ ข่มเหงรังแกศักดิ์ศรีลูกผู้หญิงทั้งวาทจาและการกระทำอย่างไม่ให้เกียรติ ทั้งหมดนี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่ได้อย่างดี

กลุ่มที่ 3 ค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

ค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณเป็นค่านิยมที่เกิดจากลักษณะนิสัยของคนไทยที่มีความซื่อสัตย์ และความจริงใจในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ก่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ความกตัญญูนี้เป็นค่านิยมที่สังคมไทยจะปลูกฝังต่อ ๆ กันมา จึงมีคำว่า “รู้บุญคุณ” หรือ “ตอบแทนบุญคุณ”

ค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนี้ สะท้อนผ่านภาพขุนแผน “นักรบผู้มีเมตตาต่อขุนศึกคู่ใจ” คือ ม้าสีหมอก ที่ร่วมลำบากกับตนดังนี้

จับสายถือนีมือชักสีหมอกมา อนิจจาพี่สีหมอกต้องว่ายน้ำ
 คุณพี่มีกับน้องนี้เหลือแสน ได้คุมแค้นเคืองมาเวลาค่า
 ต้องบุกป่ามาเถื่อนเพื่อนทรากกรำ น้องจะอุปลมภีให้พอแรง
 (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง, 2544 : 334)

จะเห็นว่าขุนแผนให้ความเมตตากับม้าสีหมอกในแง่ที่แสดง “ความรักและเอ็นดู ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้สุข เป็นข้อ 1 ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา” (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, สืออิเล็กทรอนิกส์) โดยกล่าวแสดงความเห็นใจที่ม้าสีหมอกจะต้องว่ายน้ำข้ามปาก ในขณะที่ตนกับนางวันทองนั่งเรือไป ย่อมสะดวกสบายกว่า และความยากลำบากที่ม้าสีหมอกได้รับในครั้งนี้อย่างไรก็ตาม “ได้คุมแค้นเคืองมาเวลาค่า” และ “ต้องบุกป่ามาเถื่อนเพื่อนทรากกรำ” ตนจะทำให้มีความสุข ในภายหน้าด้วยการ “อุปลมภีให้พอแรง” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความ “รู้บุญคุณ” ที่ขุนแผนมีต่อม้าสีหมอกได้อย่างดี

กล่าวได้ว่า นักรบและนักรักเป็นค่านิยมที่รัชกาลที่ 2 ทรงนำเสนอไว้อย่างให้ความสำคัญ โดยเฉพาะนักรักนั้นมีความโดดเด่นอย่างมาก ในแง่นี้เมื่อศึกษาย้อนไปถึงสภาพสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะการศึกษาพระประวัติของพระองค์แล้ว พบว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา ถึง 73 พระองค์ และมีพระอัครชายาและพระสนมรวมทั้งสิ้น 57 พระองค์” (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2505 : 210 - 235) ซึ่งบุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2520 : 16) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “ประสบการณ์ส่วนพระองค์ของรัชกาลที่ 2 ก็แสดงอยู่ทั่ว ๆ ไป อย่างเรื่องเจ้าชู้นี้ ก็ทราบกันว่าท่านมีพระเมสสีและพระโอรส พระราชธิดาจำนวนมาก ก็คงจะเป็นที่เข้าใจกัน” ว่าเหตุใดรัชกาลที่ 2 จึงทรงเลือกพระราชนิพนธ์เสภาขุนช้างขุนแผนเฉพาะตอนพลายแก้วเป็นคู่กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

2. ความสมจริงกับภาพเชิงลบของขุนแผน

ในขณะที่ภาพเชิงบวกของขุนแผนสะท้อนค่านิยมที่เป็นอุดมคติในแง่ที่ “น่าจะ มี” หรือ “ควรจะเป็น” ของชายไทย “ภาพเชิงลบของขุนแผน” ก็เป็นเครื่องมือที่จับเน้น ให้ความสมจริงของเรื่องและตัวละครกลมกลืนกับความเป็นปุถุชนมากยิ่งขึ้น ภาพเชิงลบ ของขุนแผนในสำนวนรัชกาลที่ 2 นี้ กวีไม่ได้สอดแทรกเพื่อจะสนับสนุนให้ผู้เสพงานได้คิด หรือปฏิบัติตามอย่างตัวละครเหมือนอย่างภาพเชิงบวก แต่ความคิดและพฤติกรรมด้านลบ ของขุนแผนนี้น่าจะเป็นไปเพื่อเสริมย้ำให้ตัวละครตัวนี้มีความสมจริงมากขึ้น ดังที่อิราวตี ไตลิ่งคะ (2543 : 49) ได้ให้ความหมายของตัวละครไว้ว่า ตัวละครเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่ง ของบันเทิงคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในนวนิยายที่มีขนาดความยาวมากพอที่ผู้เขียน จะพรรณานาบุคลิกลักษณะ และนิสัยใจคอของตัวละครได้ละเอียด ผู้อ่านจะรู้สึกเหมือนตัว ละครสมจริง เสมือนมีตัวตนหรือไม่ก็ทำให้นึกถึงคนที่เราเคยรู้จัก ตัวละครในวรรณกรรม แบ่งออกเป็นสองประเภทใหญ่ ได้แก่ ตัวละครมิติเดียว คือ ตัวละครที่มีบุคลิกลักษณะ แบบเดียวตลอดทั้งเรื่อง เช่น ถ้าเป็นคนดีก็จะดีตลอดทั้งเรื่อง และอีกประเภทหนึ่ง คือ ตัวละครหลายมิติ เป็นตัวละครที่มีหลายบุคลิก มีความสมจริงเหมือนมนุษย์

ฉะนั้น ขุนแผนจึงเป็นตัวละครที่รัชกาลที่ 2 ทรงสร้างให้มีหลายมิติ เพื่อสะท้อน ภาพมนุษย์ที่ต้องมีทั้งด้านบวกและลบ ภาพเชิงบวกทำให้ขุนแผนเป็นตัวละครที่สมควร ยกย่องและเอาเป็นแบบอย่างได้ สะท้อนผ่านค่านิยม 2 ประการคือ นักรบและนักรัก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นตัวละครที่มีแง่มุมของชีวิตให้ผู้อ่านได้วิพากษ์วิจารณ์การกระทำ อันไม่สมควรนั่นคือ ภาพของชายผู้ผิดศีล ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย ภาพของชาย ผู้ไร้ความรับผิดชอบ และภาพของชายผู้มีวิสัยพาล ทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นภาพเชิงลบที่ช่วย สร้างความสมจริงให้ขุนแผนเหมือนมนุษย์ผู้หนึ่งที่ “ติดข้องอยู่ในความรัก โลก โกรธ หลง อันเป็นกิเลสของมนุษย์” (สุนันท์ จันทรีวิเมลีอง และมิ่งขวัญ ทองพรมราช, 2543 : 7) ทุกผู้

ภาพของชายผู้ผิดศีล และภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ สะท้อนภาพมนุษย์ ที่ถูกกิเลสแห่งความรัก และความต้องการทางเพศรสเข้าครอบงำ จนชักนำไปประพฤติดี ดิศธรรม สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เช่น ขุนแผนที่ร้อนผ้าเหลืองจนต้องแอบสีก หรือ การได้นางแก้วกิริยาเพราะความผิดพลาด ทำให้นางเกิดทุกข์เพราะถูกทอดทิ้ง ส่วนภาพ

ของชายผู้จองเวรและโหดร้าย และภาพของชายผู้มีวิสัยพาล สะท้อนภาพมนุษย์ที่ตกอยู่ในความโกรธ ความแค้น จนคิดที่จะทำลายผู้อื่น ส่งผลให้แสดงพฤติกรรมออกมาในทางที่ชั่วร้าย ทั้งวาจาและการกระทำ เช่นเดียวกับที่ขุนแผนคิดสังหาร บริภาษและทำร้ายร่างกายขุนช้างอย่างรุนแรง

ดังนั้น ภาพเชิงลบของขุนแผนจึงเป็นไปเพื่อสร้างความหลากหลายทางพฤติกรรม ทำให้ตัวละครมีความสมจริงเหมือนอย่างมนุษย์นั่นเอง

บทส่งท้าย

การศึกษาภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนึงกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภาเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” สำนักวรรณคดีที่ 2 (ตอนพลายแก้วเป็นชู้กับนางพิม ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างได้นางแก้วกิริยา และขุนแผนพานางวันทองหนี) ปรากฏภาพเชิงบวกของขุนแผน 2 ภาพ ได้แก่ นักรบและนักรัก และภาพเชิงลบของขุนแผน 4 ภาพ คือ ภาพของชายผู้ผิดศีล ภาพของชายผู้จองเวรและโหดร้าย ภาพของชายผู้ไร้ความรับผิดชอบ และภาพของชายผู้มีวิสัยพาล ผลการศึกษา พบว่า กวีสร้างภาพเชิงบวกของขุนแผนขึ้นเพื่อนำเสนอค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชายในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ด้านความเป็นชายชาติ และนักรัก พบค่านิยมสำคัญ 3 ประการ คือ ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชนชั้น ค่านิยมการยอมรับระยะห่างทางอำนาจสูงของไทยแบบชายเป็นใหญ่ และค่านิยมการกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ส่วนภาพเชิงลบของขุนแผนกวีสร้างขึ้น เพื่อทำให้ตัวละครมีบุคลิกที่หลากหลาย จนก่อให้เกิดความสมจริงขึ้นในวรรณคดี

ค่านิยมกับความสมจริงในวรรณคดีไม่จำเป็นต้องศึกษาจากตัวละครเท่านั้น แต่ต้องประกอบอื่น ๆ ทางด้านวรรณกรรมก็สามารถสะท้อนให้เห็นทั้งสองประเด็นนี้ได้ เช่น การจัดวางโครงเรื่อง ดังในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองถูกประหารนั้น สะท้อนให้เห็นค่านิยมไทยและความสมจริงในวรรณคดีไทยอย่างชัดเจน เมื่อกวีสร้างให้นางวันทองเป็นหญิงที่มีสามี 2 คน ซึ่งผิดไปจากขนบนิยมของผู้หญิงไทย นางวันทองจึงต้องตาย เพื่อเน้นย้ำให้เห็นว่า หญิงที่มีลักษณะเช่นนี้ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของสังคม แต่ในระหว่างนั้น กวีได้สร้างความสมจริงให้เกิดขึ้นนั่นคือ สร้างความเป็นธรรมให้แก่

ภาพเชิงบวกและภาพเชิงลบของขุนแผน : คำนิยมกับความสมจริงกรณีศึกษาเสภา
เรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” ส่วนวรรณคดีที่ 2

นางวันทอง โดยให้โอกาสนางเลือกว่า จะตัดสินใจอยู่กับใคร ระหว่างขุนแผน ขุนช้าง และพระไวย เมื่อนางลังเล ไม่อาจเลือกได้ ผู้ที่กวีสร้างให้มาสรุปภาพนางวันทองในเชิงวิพากษ์ก็คือ สมเด็จพระพันวษา ซึ่งเป็นถ้อยคำที่รุนแรง ชัดแน่นให้เห็นถึงความเป็น “หญิงสองใจ” ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมได้อย่างชัดเจนและสมเหตุสมผล การตายของนางวันทอง จึงสะท้อนทั้งค่านิยมและความเป็นเหตุเป็นผลของโครงเรื่องได้อย่างสมจริง

เอกสารอ้างอิง

- เจตนา นาควัชระ และบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (2520). **วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ชุมสาย สุวรรณชมภู. (2549). “คำสอนในขุนช้างขุนแผน : บิดามารดาสอนบุตรสาว.” ใน **ภาษาและวรรณกรรมสาร ฉบับภาษาและวรรณกรรมกับสังคม**. หน้า 185. นครปฐม : พี. เพรส.
- ณรงค์ดี สอนใจ. (2548). เรื่องขุนช้างขุนแผนในรูปแบบต่าง ๆ. **The Journal**. 1 (1), 71 – 92.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505). **ตำนานเสภาและเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนแต่งงานพระไวย**. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ปรุณศรี วัลลิโถม. (2524). **วรรณคดีสโมสร สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. 2, 646 – 662.
- รัชนิกร เศรษฐ์. (2532). **โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). **พจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. สื่อดีทัศน์.
- วรรณท์ อักษรพงษ์. (2516). **การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศศิวิมล สันติราษฎร์ภักดี. (2547). **ฉากชีวิตสี่แผ่นดิน: ชีวิตจริงหลังฉากนิยายของสาวชาววัง ชาวบ้าน และแพชั้นฝรั่ง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

- สุนันท์ จันทร์วิเมลือง และมิ่งขวัญ ทองพรมราช. (2543). **ขุนแผน ขุนพลนักรบ และนักรัก**. กรุงเทพฯ : จูน พับลิชชิ่ง.
- สุพัศรา สุภาพ. (2525). **สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม : ครอบครั้ว : ศาสนา : ประเพณี** (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- สุนทรี โคมิน และสนิธ สมัครการ. (2522). **ค่านิยมและระบบค่านิยมไทย : เครื่องมือในการสำรวจวัด**. กรุงเทพฯ : สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เล่มหนึ่ง. (2544). กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.
- อิราวดี ไตลังคะ. (2543). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.